

MAPIRANJE I ANALIZA STANJA U OBLASTI SOCIJALNE EKONOMIJE U CRNOJ GORI

**DIREKTORAT ZA SOCIJALNO PREDUZETNIŠTVO, VOLONTERIZAM I SARADNJU S
CIVILNIM SEKTOROM**

Podgorica, jun 2025. godine

SADRŽAJ

LISTA SKRAĆENICA.....	2
OSNOVNI POJMOVI	2
UVOD.....	2
1. Predmet mapiranja i analize stanja.....	2
2. Cilj mapiranja i analize stanja.....	2
3. Metodologija u procesu mapiranja i analize stanja.....	2
4. Usklađenost s obavezama iz procesa pregovora s Evropskom unijom i drugim međunarodnim obavezama Crne Gore	2
5. Strateški pravci socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori	2
6. Uvidi i zaključci iz strateških pravaca socijalne i solidarne ekonomije	2
7. Uvidi i zaključci iz utvrđene korelacije s važećim zakonima	2
8. Socijalna i solidarna ekonomija u praksi: rezultati istraživanja među NVO	2
9. Uvidi i zaključci iz sprovedenog istraživanja i ključni problemi.....	2
10. SWOT analiza.....	2
11. Preporuke za uspostavljanje politike socijalne i solidarne ekonomije	2
ZAKLJUČAK.....	2

LISTA SKRAĆENICA

<i>COR - eng. SDGs</i>	<i>Ciljevi održivog razvoja (eng. Sustainable Development Goals)</i>
<i>EU</i>	<i>Evropska unija</i>
<i>JPP</i>	<i>Javno-privatno partnerstvo</i>
<i>CEDAW</i>	<i>Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena</i>
<i>MSP</i>	<i>Mala i srednja preduzeća</i>
<i>MMSP</i>	<i>Mikro mala i srednja preduzeća</i>
<i>NSOR</i>	<i>Nacionalna strategija održivog razvoja 2023</i>
<i>NVO</i>	<i>Nevladina organizacija</i>
<i>OSI</i>	<i>Osobe s invaliditetom</i>
<i>eng. NEET</i>	<i>Predstavlja određenu grupu mladih ljudi koji nisu uključeni ni u obrazovni sistem, niti su zaposleni, a nisu ni u nekom programu obuke (eng. Not in employment, education or training)</i>
<i>PER</i>	<i>Program ekonomskih reformi 2024-2026</i>
<i>PPCG</i>	<i>Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2025-2026</i>
<i>RRD</i>	<i>Rani razvoj djeteta</i>
<i>RE</i>	<i>Romi i Egipćani</i>
<i>ESG</i>	<i>Set standarda kojima se mjere performanse firme na polju zaštite životne sredine, društva i upravljanja (eng. Environmental, Social and Governance)</i>
<i>SE</i>	<i>Socijalna ekonomija (skraćeni naziv od socijalna i solidarna ekonomija)</i>
<i>SSE</i>	<i>Socijalna i solidarna ekonomija</i>
<i>SPRV</i>	<i>Srednjoročni program rada Vlade 2024-2027</i>
<i>Strategija SSE</i>	<i>Strategija razvoja socijalne i solidarne ekonomije</i>
<i>UN</i>	<i>Ujedinjene nacije</i>
<i>SIA</i>	<i>Social Impact Awards</i>

OSNOVNI POJMOVI

Socijalna i solidarna ekonomija	<i>obuhvata subjekte koji dijele sljedeće glavne zajedničke principe i karakteristike: prvenstvo ljudi, kao i društvene i/ili ekološke svrhe u odnosu na profit, reinvestiranje većine dobiti i viškova za obavljanje aktivnosti u interesu članova/korisnika ("kolektivni interes") ili društva u cjelini ("opšti interes") i demokratsko i/ili participativno upravljanje. Oni su privatni subjekti, nezavisni od javnih vlasti i sa specifičnim pravnim oblicima.</i>
Subjekti socijalne i solidarne ekonomije	<i>su pravna lica koja su stekla status u skladu s zakonom i koja posluju u skladu s principima socijalne ekonomije.</i>
Načela socijalne i solidarne ekonomije	<i>solidarnost - međusobna pomoć, podrška i saradnja među akterima socijalne ekonomije i zajednice, u cilju zajedničkog odgovora na društvene izazove;</i> <i>inkluzivnost - uključivanje svih članova društva, naročito ranjivih i marginalizovanih grupa, u ekonomske, društvene i kulturne aktivnosti;</i> <i>demokratsko upravljanje - učešće svih relevantnih aktera (zaposlenih, korisnika, zajednice) u donošenju odluka unutar subjekta;</i> <i>autonomija - subjekti socijalne ekonomije djeluju nezavisno i samostalno u odnosu na sve državne organe, javne institucije, organe lokalne samouprave, političke partije i druge subjekte, upravljajući svojim aktivnostima u skladu s društvenim i/ili ekološkim ciljevima;</i> <i>održivi razvoj - poslovanje u skladu s principima održivog razvoja, uz poštovanje životne sredine i ravnoteže između ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva;</i> <i>ravnopravnost - pružanje jednakih mogućnosti svim pojedincima u svim fazama poslovanja i donošenja odluka, bez obzira na pol, starosnu dob, etničku pripadnost, invaliditet, socijalni status ili drugo lično svojstvo;</i> <i>podrška lokalnom razvoju - fokus na korišćenje lokalnih resursa i jačanje lokalnih zajednica kroz socijalnu ekonomiju.</i>

Društvena misija subjekata socijalne i slodarne ekonomije i društvena korist	jasno definisani cilj djelovanja subjekta socijalne ekonomije usmjeren na ostvarivanje opšteg društvenog dobra, koji može obuhvatati unaprijeđenje kvaliteta života, jačanje socijalne kohezije, smanjenje nejednakosti, zaštitu životne sredine i druge ciljeve od javnog interesa. Društvena korist označava pozitivan uticaj aktivnosti subjekata socijalne ekonomije na opšte dobro, uključujući ekonomski, socijalni, kulturni i ekološki razvoj zajednici.
Socijalni problem	predstavlja problem koji se odnosi na društvenu, odnosno lokalnu zajednicu, određenu ciljnu grupu ili okruženje.
Socijalno preduzetništvo	je način poslovanja koji preduzimaju socijalna preduzeća kako bi zadovoljila socijalnu potrebu kroz tržište, odnosno, poslovanje koje integriše ekonomsku i društvenu korist.
Zainteresovane strane u socijalnom preduzetništvu	predstavljaju sve one institucije i organizacije koje imaju direktan ili indirektan interes, uticaj ili ulogu da budu uključene u razvoj socijalnog preduzetništva, kao što su donosioci odluka na nacionalnom ili lokalnom nivou u čijoj se nadležnosti nalaze društvena pitanja koje rješava socijalno preduzetništvo. Zainteresovane strane u socijalnom preduzetništvu su pored subjekata socijalnog preduzetništva i drugi subjekti socijalne ekonomije, odnosno organizacije civilnog društva, potporne organizacije, pružaoci socijalnih usluga, kao i društveno osjetljive grupe, teže zapošljive kategorije, druga nezaposlena lica, mladi, obrazovne institucije, kompanije i profitna preduzeća, udruženja privrednika, mediji, finansijske institucije i svi drugi koji žele da doprinesu razvoju oblasti socijalnog preduzetništva. Socijalno preduzetništvo koje teži određivanju dugoročnih pravaca razvoja, normiranju i drugoj sistemskoj podršci apsolutno se temelji na uvažavanju principa rodne ravnopravnosti i zaštite životne sredine.

Socijalna preduzeća	<i>su dio socijalne ekonomije i djeluju pružajući robu i usluge na tržištu na preduzetnički i često inovativan način, pri čemu su društveni i/ili ekološki ciljevi razlog njihove poslovne aktivnosti. Dobit se reinvestira s ciljem postizanja njihovog društvenog cilja, a način organizovanja i vlasništva prati demokratske ili participativne principe ili je usmjeren na društveni napredak.</i>
Socijalne inovacije	<i>inovativna rješenja (nove tehnologije, proizvodi, usluge, modeli organizovanja, načini rada, koncepti) usmjerena ka rješavanju društvenih problema u cilju postizanja pozitivnih promjena u zajednici koje poboljšavaju kvalitet života pojedinaca i zajednice.</i>
Socijalni preduzetnik/ca	<i>predstavlja preduzetnika/cu na naglašenom socijalnom odnosno društvenom misijom.</i>
Društveno osjetljive grupe	<i>jesu kategorije stanovništva koje se zbog svojih socijalnih, ekonomskih, zdravstvenih ili pravnih okolnosti nalaze u nepovoljnijem položaju u društvu i podložne su diskriminaciji, siromaštvu, socijalnoj isključenosti ili ograničenom pristupu pravima, uslugama i mogućnostima, zbog čega im je potrebna dodatna sistemska podrška kako bi se mogli ravnopravno uključiti u životne tokove u zajednici.</i>
Teže zapošljive kategorije	<i>su specifične grupe lica koja se suočavaju s povećanim izazovima pri zapošljavanju. Riječ je o licima koja su prijavljena na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore zbog dugotrajne nezaposlenosti, niskog nivoa obrazovanja, nedostatka radnog iskustva, invaliditeta, starosne dobi, socijalne isključenosti ili nekih drugih otežavajućih okolnosti zbog kojih imaju umanjene mogućnosti za uključivanje na tržište rada.</i>
Principi rodne ravnopravnost	<i>predstavlja suštinski princip socijalne i solidarne ekonomije, budući da ove organizacije teže obezbjeđivanju jednakih mogućnosti za sve. To podrazumijeva integraciju rodno osviještenih politika, programa i praksi koje omogućavaju ravnopravan pristup uslugama i podršci, kao i</i>

	<i>podjednaku ulogu svih rodnih identiteta među akterima socijalne i solidarne ekonomije.</i>
Principi zaštite životne sredine	<i>u srži poslovanja socijalne i solidarne ekonomije jesu principi održivosti na kojim se baziraju Agenda za održivi razvoj Ujedinjenih nacija do 2030. godine, Evropski zeleni plan (eng. European Green Deal).</i> <i>Održivi razvoj u okviru socijalne ekonomije uključuje integraciju ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva kako bi se stvorilo inkluzivnije i otpornije društvo. Socijalno preduzetništvo ima za cilj promovisanje održivog ekonomskog i društvenog razvoja korišćenjem snaga socijalne ekonomije.</i>

UVOD

Vodeći se idejom razvoja socijalne i solidarne ekonomije koja je u službi čovjeka, a u svrhu stvaranja preduslova za kreiranje strateškog i zakonodavnog okvira u ovoj oblasti, u Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga osnovan je Direktorat za socijalno preduzetništvo, volonterizam i saradnju s civilnim sektorom. Zadaci ovog Direktorata obuhvaćeni su kako Programom rada Ministarstva tako i Programom rada Vlade Crne Gore za 2025. godinu, a podrazumijevaju izradu Strategije razvoja socijalne i solidarne ekonomije 2025-2029 s Akcionim planom 2025-2027, kao i Zakona o socijalnoj ekonomiji. Kreiranjem ove nove javne politike i njenim normiranjem, u Crnoj Gori se otvara mogućnost korišćenja potencijala subjekata socijalne i solidarne ekonomije za rješavanje različitih društvenih problema a što je u direktnoj vezi je s povećanjem zaposlenosti, socijalne inkluzije i održivog razvoja.

Iako se socijalno preduzetništvo prepoznaje kao pojam u različitim nacionalnim strateškim dokumentima ovaj koncept poslovanja u Crnoj Gori nije dovoljno razvijen u nedostatku strateške, normativne i institucionalne podrške. Raniji pokušaji da se normira ova oblast ostali su bez rezultata, dok evropska praksa bilježi podatke da u Evropskoj uniji socijalna ekonomija zapošljava 13,6 miliona ljudi, što ukupno iznosi 10% svih preduzeća.

Budući da za sada po principima socijalne i solidarne ekonomije posluju uglavnom nevladine organizacije, fondacije, društva s ograničenom odgovornošću, zaštitne radionice i druge inicijative koje ostvaruju ciljeve od javnog interesa, ipak, dosadašnji nedostatak formalnog regulisanja ove oblasti je ograničio mogućnost da se ove organizacije prepoznaju kao subjekti socijalne i solidarne ekonomije koji generišu prihode kako bi što efikasnije riješavali probleme društva, lokalne zajednice, grupe ljudi i sl, kao i ograničio mogućnost osnivanja budućih entiteta socijalne i solidarne ekonomije čija bi se poslovna aktivnost temeljila na maksimizaciji profita, a njihov rad bazirao na vrijednostima kao što su solidarnost, demokratija i etika u poslovanju.

U Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga formirane su radne grupe za izradu Strategije razvoja socijalne i solidarne ekonomije i Zakona o socijalnoj ekonomiji, a oba dokumenta već imaju svoje nacрте. Proces izrade ovih dokumenata se vrši kroz široke konsultacije s predstavnicima: organa državne uprave, nevladinih organizacija, socijalnih partnera, društveno odgovornih firmi, lokalne samouprave i specijalizovanih institucija koje se bave inovacionim politikama namijenjene mikro, malom i srednjem preduzetništvu.

Ova analiza ima za cilj da ispita mogućnosti razvoja i primjene socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori, povezanost s drugim strateškim dokumentima, kao i da ispita njene dostadašnje aktere, njihovu zainteresovanost, preferencije, preduzeteničku motivaciju i očekivanja na putu izgradnje politike socijalne i solidarne ekonomije koja objedinjuje ekonomski rast s društvenim uticajem, inkluzijom i održivim razvojem.

1. Predmet mapiranja i analize stanja

Mapiranje i analiza stanja u oblasti socijalne i solidarne ekonomije je dokument koji u osnovi za predmet istraživanja ima sagledavanje mogućnosti razvoja subjekata socijalne i solidarne ekonomije kao posebnih poslovnih modela u cilju odgovornog i održivog rješavanja društvenih problema, a koji bi mogli da izvrše značajan uticaj na stvaranje novih radnih mjesta u Crnoj Gori, s naglaskom na zapošljavanje ranjivih grupa, zapošljavanje slabo zapošljivih i dugo nezaposlenih kategorija na tržištu rada, kao i mladih koji u fokusu imaju društvene inovacije.

2. Cilj mapiranja i analize stanja

Cilj ovog dokumenta je mapiranje i analiza stanja u oblasti socijalne i solidarne ekonomije, potrebna donosiocima odluka, kako bi se utvrdilo koliko subjekata socijalne i solidarne ekonomije trenutno pretenduje ovaj poslovni model za rješavanje određenih društvenih problema, a u skladu s tim odredili pravci razvoja ovog alternativnog i dopunjujućeg oblika ekonomije u ukupnom ekonomskom djelovanju u Crnoj Gori. Krajnji rezultat mapiranja i analiza stanja u ovoj oblasti ima za cilj stvaranje polaznih osnova za izradu krucijalnih dokumenata (strategije i zakona) od strane donosioca javnih politika na nacionalnom i lokalnom nivou, u čijoj nadležnosti se nalaze društvena pitanja koje rješava socijalna i solidarna ekonomija. Izrada strategije i zakona o socijalnoj i solidarnoj ekonomiji je sektorska politika Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga, a direktorat zadužen za ovu politiku je Direktor za socijalno preduzetništvo, volonterizam i sradanju s civilnim sektorom.

3. Metodologija u procesu mapiranja i analize stanja

Metodologija primijenjena u izradi ovog dokumenta sastojala se od dvije komplementarne metode: desk istraživanja i upitnika s pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa. Ove metode su omogućile sveobuhvatnu analizu trenutnog stanja u oblasti socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori, kao i identifikaciju ključnih izazova i potencijala za njen dalji razvoj. Analiza stanja omogućila je formiranje jasne i objektivne slike u ovoj oblasti u sadašnjem trenutku, kako bi se donijela dobra odluka, napravio strateški plan i započela promjena u ovoj oblasti.

Mapiranje i analiza stanja rezultirala je izradom i SWOT analize koja je omogućila uvid u ključne snage, slabosti, prilike i prijetnje u oblasti socijalne i solidarne ekonomije, u cilju izrade strateškog, normativnog i institucionalnog pravca ove javne politike kojom se stvaraju uslovi za postojanje novog poslovnog modela svih subjekata ove ekonomije, s naglašenom društvenom misijom.

(1) U okviru desk istraživanja analizirana su krovna strateška dokumenta u Crnoj Gori (NSOR, PPCG, PER, SPRV), sektorska strateška dokumenta, postojeća zakonska rješenja, kao i obaveze iz procesa pregovora s Evropskom unijom kao i druga međunarodna dokumenta. Postojeća strateška dokumenta su razmatrana u smislu mogućnosti realizacije određenih strateških i operativnih ciljeva ovih dokumenata putem formalnog uspostavljanja i razvoja nove strateške politike SSE, koja otvara mogućnosti djelovanja njenih subjekata u brojnim područjima, kao i istraživana je mogućnost primjene postojećih zakonskih rješenja u oblasti SSE.

(2) Druga metoda primijenjena u istraživanju bio je upitnik koji je sadržao pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Ovaj pristup omogućio je prikupljanje kvantitativnih i kvalitativnih podataka kako bismo došli do saznanja o brojnim pokazateljima koji su bitni za naredne korake Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga, a to su izrada strateškog i pravnog okvira socijalne i solidarne ekonomije. Pitanja zatvorenog tipa fokusirana su na prikupljanje podataka s namjerom mapiranja broja nevladinih organizacija i drugih organizacija koje posluju po principima SSE. Pitanja otvorenog tipa omogućila su dublji uvid u percepciju, motivaciju, dostupne resurse, trenutnoj institucionalnoj podršci, preprekama i predlozima za definisanje i unapređenje oblasti SSE. Upitnik je proslijeđen na preko 100 mejl adresa različitih pravnih subjekata s napomenom da iste mogu dalje proslijeđivati zainteresovanim stranama. U upitniku je naglašeno da će se dobijene informacije koristiti za kreiranje nove strateške politike u oblasti socijalne i solidarne ekonomije, njeno normativno uređenje ali i za prepoznavanje organizacija koje su budući partneri u razvijanju oblasti SSE, te da je učešće u istom u potpunosti dobrovoljno. Upitnik je popunilo ukupno 32 pravna subjekta, od čega su sve nevladine organizacije koje se bave različitim oblastima od javnog interesa, iz više gradova iz sve tri crnogorske regije.

Kombinovanjem rezultata dobijenih desk istraživanjem, analizom podataka iz upitnika, kao i SWOT analizom, dokument pruža sveobuhvatan prikaz stanja u oblasti socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori, uz identifikaciju ključnih izazova i potencijala za njeno sistemsko jačanje i razvoj.

4. Usklađenost s obavezama iz procesa pregovora s Evropskom unijom i drugim međunarodnim obavezama Crne Gore

Proces evropskih integracija daje snažan zamajac razvoju socijalne i solidarne ekonomije u svim zemljama koje pretenduju na članstvo u Evropskoj uniji. To se ogleda u nizu regulatornih, institucionalnih, ali i inicijativa iz socijalne i solidarne ekonomije kojima se daju okviri za uspostavljanje podsticajnog ekosistema za razvoj socijalne i solidarne ekonomije. Osim toga, razvijeno polje socijalne i solidarne ekonomije očituje i pravednost i održivost svih reformi u procesu transformacije društva na putu Evropske unije.

Važno je napomenuti da je Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga koje je nadležno za donošenje politike o socijalnoj i solidarnoj ekonomiji preuzelo brojne obaveze u vezi s Poglavljem 19: Socijalna politika i zapošljavanje, kao i Poglavljem 2: Slobodno kretanje radnika i intenzivno radi iz domena svoje nadležnosti na ispunjavanju kriterijuma za zatvaranje oba poglavlja. Ovo ukazuje na mogućnosti da se polje socijalne i solidarne ekonomije bolje poveže s procesom pregovora u domenu socijalne politike i zapošljavanja i na taj način doprinese održivim rješenjima. Osim navedenih poglavlja, važna poglavlja su i Poglavlja 20: Preduzetništvo i industrijska politika, 15: Energetika i 27: Zaštita životne sredine i klimatske promjene. Ovo još dodatno ukazuje na neophodnost koordinacije institucija i njihovih sektora koji se bave i procesom evropske integracije i politikama od značaja za polje socijalne i solidarne ekonomije.

Sljedeći dokumenti Evropske unije koji imaju uticaj na uređenje polja socijalne i solidarne ekonomije, kao i socijalnog preduzetništva i koji mogu pomoći kvalitetnijim rješenjima su:

Evropski stub socijalnih prava je temeljni dokument za ostvarivanje socijalnih prava u EU, uključujući pravo na pravedne uslove rada, socijalnu zaštitu i uključenost. Crna Gora kao zemlja kandidat za članstvo u EU treba da uskladi svoju politiku s ovim principima jer evropski stub socijalnih prava naglašava da će iz razvoja socijalnog preduzetništva proizaći nove mogućnosti, kao što je otvaranje novih radnih mjesta i rješavanje ključnih društvenih pitanja u velikom broju sektora, često putem socijalnih inovacija.

Preporuka Savjeta Evropske unije o razvoju okvirnih uslova socijalne ekonomije i Akcioni plan za socijalnu ekonomiju imaju za cilj unapređenje pristupa tržištu rada i socijalnog uključivanja pružanjem podrške državama članicama u integraciji socijalne ekonomije u njihove politike i stvaranjem mjera podrške i povoljnog okruženja za sektor. Prijedlog daje preporuke državama članicama kako se javne politike i pravni okviri mogu prilagoditi da podrže aktivnosti socijalne i solidarne ekonomije, posebno u oblastima u kojima je ona manje razvijena i kako se administrativne i institucionalne strukture mogu prilagoditi da podrže ove subjekte i da se angažuju sa zainteresovanim stranama u sektoru.

Evropski zeleni plan naglašava potrebu za prelaskom na održive ekonomske modele, gdje socijalna i solidarna ekonomija može igrati ključnu ulogu u promovisanju cirkularne ekonomije, održive proizvodnje i zelene energije.

Za razvoj socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori, relevantni su i brojni drugi međunarodni dokumenti i sporazumi koji se odnose na socijalnu inkluziju, ljudska prava, održivi razvoj i ekonomski rast. Izdajamo ključne dokumente koji imaju značaj za razvoj ove oblasti, među kojima su i oni koji ne obavezuju Crnu Goru direktno, ali pomažu pri izradi strateških pravaca u ovoj oblasti i stavljaju je u širi globalni kontekst:

Agenda Ujedinjenih nacija 2030 za održivi razvoj sa svojih 17 ciljeva održivog razvoja (SDGs) direktno se odnosi na borbu protiv siromaštva, smanjenje nejednakosti i promovisanje održivih ekonomskih modela. Socijalna i solidarna ekonomija je posebno relevantna za SDG 8 (Dostojanstven rad i ekonomski rast), SDG 10 (Smanjenje nejednakosti) i SDG 12 (Odgovorna potrošnja i proizvodnja), iako se može reći da doprinosi svakom od ciljeva.

Rezolucija ujedinjenih nacija o socijalnoj i solidarnoj ekonomiji “Promovisanje socijalne i solidarne ekonomije za održivi razvoj” pruža globalni okvir i smjernice koji integrisani pomažu Crnoj Gori da razvije socijalnu i solidarnu ekonomiju na način koji je usklađen s međunarodnim standardima i ciljevima održivog razvoja, dok istovremeno odgovara na specifične nacionalne izazove i potrebe.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD), koju je Crna Gora ratifikovala, postavlja obavezu država članica da obezbijede inkluziju i punu participaciju osoba s invaliditetom u društvu. Socijalna i solidarna ekonomija ima ključnu ulogu u postizanju ovih ciljeva kroz stvaranje prilika za zapošljavanje i socijalnu inkluziju.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) je međunarodnopravni instrument čijom se ratifikacijom države članice obavezuju da će preduzimanjem odgovarajućih mjera spriječiti svaki vid neposredne i posredne diskriminacije žena, obezbijediti potpuni razvoj i napredak i na taj način garantovati ženama da ravnopravno s muškarcima ostvaruju i uživaju ljudska prava i osnovne slobode. Razvoj socijalne i solidarne ekonomije u domenu integrisanih usluga podrške i ekonomskog osnaživanje žena doprinosi mjerama iz Konvencije.

Konvencija Savjeta Evrope o suzbijanju trgovine ljudima, obavezuje Crnu Goru na preduzimanje mjera za zaštitu žrtava trgovine ljudima i nasilja. Razvoj socijalne i solidarne ekonomije može doprinijeti implementaciji ovih mjera kroz podršku subjekata socijalne ekonomije koji razvijaju programe reintegracije i socijalne inkluzije.

Evropska socijalna povelja Savjeta Evrope obuhvata prava koja se odnose na rad, socijalnu zaštitu, socijalnu sigurnost i zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti. Razvoj socijalne i solidarne ekonomije može biti od izuzetnog značaja za ostvarivanje prava garantovanih ovom poveljom.

Globalna agenda za pristojan rad Međunarodne organizacije rada uključuje socijalnu pravdu, radna prava i promovisanje ekonomske stabilnosti. Razvoj socijalne ekonomije može biti sredstvo za ostvarivanje ovih ciljeva kroz promovisanje socijalne inkluzije i ekonomske sigurnosti.

Deklaracija Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju Ujedinjenih nacija naglašava važnost socijalne inkluzije i smanjenja nejednakosti, posebno u odnosu na ranjive populacije. Razvojem socijalne i solidarne ekonomije razvijaju se akteri koji imaju alate za ostvarivanje ovih ciljeva kroz ekonomsko osnaživanje i inkluziju.

Globalni pakt o migracijama Ujedinjenih nacija obavezuje države da obezbijede sigurnost, red i regularnost migracija, što uključuje i socijalnu i ekonomsku inkluziju migranata. Razvoj socijalne i solidarne ekonomije može podržati ove ciljeve kroz programe koji olakšavaju integraciju migranata u društvo.

5. Strateški pravci socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori

Analizom javnih politika u Crnoj Gori, koje su dugoročne i imaju svoju empiriju, rezultate i ciljeve, a uz objektivnu okolnost da je socijalna i solidarna ekonomija potpuno nova javna politika koja treba i formalno i suštinski da se uspostavi kako na nivou strateških pravaca tako i u normativnom smislu, bilo je neophodno da se ispita korelacija između socijalne ekonomije i postojećih politika.

Analizirano je 25 strateških dokumenata i programa i segmentirani su djelovi istih koji imaju zajednički imenitelj sa socijalnom i solidarnom ekonomijom. Odnosno, područja brojnih strateških i operativnih ciljeva mogla bi predstavljati nišu subjekata socijalne ekonomije koji mogu učestvovati u realizaciji aktivnosti kao što su: kreiranje i razvoj kvalitetnih radnih mjesta, socijalna inkluzija, povećanje učešća stanovništva na tržištu rada, stvaranje jednakih mogućnosti za sve, doprinos održivom ekonomskom razvoju, promovisanje aktivnog građanstva, razvoj zelene i digitalne tranzicije, kao i razvoj participativnih poslovnih modela i društvenih inovacija.

U narednom pregledu jasno se navodi korelacija između brojnih nacionalnih strateških i sektorskih strateških dokumenta s oblastima koje predstavljaju područja djelovanja socijalne ekonomije:

1. Program ekonomskih reformi 2024-2026¹

Socijalna i solidarna ekonomija može doprinijeti ostvarenju nekoliko ciljeva Programa ekonomskih reformi.

- ◆ Na nivou cilja 1: Diversifikacija ekonomske aktivnosti i povećanje konkurentnosti privrede – socijalna ekonomija može doprinijeti diversifikaciji ekonomske aktivnosti, konkurentnosti i zavisnosti lokalne privrede od tradicionalnih sektora, kroz podršku osnivanja i razvoja subjekata SE koji se fokusiraju na nove i održive sektore, poput zelene energije, eko-turizma i lokalne poljoprivredne proizvodnje.
- ◆ Na nivou cilja 2: Jačanje otpornosti crnogorske ekonomije na eksterne šokove – subjekti SE koriste poslovne modele koji promovišu lokalnu potrošnju i proizvodnju, mogućnost stvaranja lokalnih lanaca snabdijevanja, čime se utiče na smanjenje rizika od eksternih šokova.
- ◆ Na nivou cilja 5: Pokretanje snažnog investicionog ciklusa – razvojem finansijskih modela subjekti SE mogu doprinijeti investicionim ciklusima i unapređenju poslovnog ambijenta, budući da etabliiraju inkluzivne ekonomske modele, etičke poslovne prakse i društvenu odgovornost.

¹ <https://www.gov.me/dokumenta/e19b682f-19f3-4788-99f5-ca5ad1df3e4a>

2. Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2025-2026²

Socijalna i solidarna ekonomija, zakoni i strategije koje se odnose na ovu oblast nijesu dio pravnih tekovina Evropske unije. Ipak, socijalna i solidarna ekonomija može dati doprinos kvalitetu transpozicije i kasnije praksi u ključnim oblastima kao što su zapošljavanje, regionalni razvoj, održivost i odgovorne poslovne prakse.

- ◆ Poglavlje 5: Javne nabavke – (1) Društveno odgovorne javne nabavke – socijalna ekonomija se posebno fokusira na razvoj javnih nabavki kao tržišta za proizvode i usluge subjekata SE koji imaju snažan akcenat na etičke i održive prakse, što može pomoći Crnoj Gori u implementaciji strategija javnih nabavki u skladu s EU standardima, koje stavljaju prioritet na društvenu i ekološku odgovornost.
- ◆ Poglavlje 19: Socijalna politika i zapošljavanje – (1) Povećanje zapošljivosti i podrška zapošljavanju ranjivih grupa na održiv način – socijalna ekonomija daje direktan doprinos povećanju zapošljivosti i integraciji ranjivih grupa na tržištu rada kroz podršku subjektima SE; (2) Unapređenje uslova rada i jačanje socijalne inkluzije – socijalna ekonomija promoviše modele razvoja i poslovanja kojima su fokus pravedni i dostojanstveni uslovi rada.
- ◆ Poglavlje 20: Preduzetništvo i industrijska politika – (1) Podsticanje preduzetništva i inovacija – socijalna ekonomija daje podršku subjektima SE čiji fokus su društvene inovacije; (2) Podrška malim i srednjim preduzećima (MSP) – socijalna ekonomija se fokusira na razvoj drugačijeg modela poslovanja koje ima pristup drugačijem tipu resursa, zajedničkom korišćenju opreme i kolektivnom upravljanju. Ovo može povećati otpornost MSP na tržišne fluktuacije i omogućiti im da bolje odgovore na lokalne potrebe.
- ◆ Poglavlje 22: Regionalni i ruralni razvoj – (1) Oživljavanje ruralnih područja – socijalna ekonomija prepoznaje ovo područje kao važno za doprinos subjekata SE, imajući u vidu da je njihova metodologija rada posebno djelotvorna u revitalizaciji ruralnih područja kroz modele zadruga u poljoprivredi i turizmu. Ovo može pomoći Crnoj Gori da ispunji zahtjeve EU za održivi ruralni razvoj i poboljšanje regionalne kohezije; (2) Izgradnja kapaciteta – socijalna ekonomija daje podršku izgradnji kapaciteta subjekata SE koji mogu pružati obuke i jačati kapacitete, što direktno doprinosi jačanju regionalnih ekonomija.
- ◆ Poglavlje 27: Održivi razvoj i zaštita životne sredine – (1) Održive prakse – socijalna ekonomija prepoznaje ovo područje kao djelatnost u koju se subjekti SE uključuju u promovisanje modela cirkularne ekonomije, te mogu pomoći Crnoj Gori da ostvari ciljeve u vezi sa zaštitom životne sredine i klimatskim akcijama.

² <https://www.gov.me/dokumenta/abf74c06-91a3-446d-a88f-6c97667ba2da>

3. Srednjoročni program rada Vlade Crne Gore za period od 2024. do 2027. godine³

Socijalna i solidarna ekonomija može doprinijeti ciljevima Vlade Crne Gore u okviru Srednjoročnog programa rada za period od 2024. do 2027. godine, iako se socijalna i solidarna ekonomija ne očituje kao prioritet Vlade.

- ◆ Doprinos Prioritetu 2: Stabilan finansijski i ekonomski sistem za bogatu državu, građane i građanke, cilju 11: Za ravnomjeran i održiv razvoj – socijalna ekonomija nastoji da podrži subjekte SE usmjerene na poboljšanje konkurentnosti i otvaranje novih radnih mjesta, posebno za ranjive kategorije.
- ◆ Doprinos Prioritetu 3: Zdravi i obrazovani pojedinci kao temelj prosperitetnog i solidarnog društva, cilju 14: Izvanredno obrazovanje za izvanrednu Crnu Goru – subjekti SE mogu dati doprinos u djelu edukacije za inovativne modele razvoja. Konačno, najočigledniji doprinos socijalna ekonomija može dati cilju 18: Solidarno društvo za dostojanstven život i jednake šanse – gdje se vidi ishodište socijalne i solidarne ekonomije u povećanoj socijalnoj koheziji.

4. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine⁴

Postoji više ciljeva u okviru ove strategije koji su u direktnoj vezi sa subjektima socijalne i solidarne ekonomije.

- ◆ Strateški cilj 1: Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije, mjera 4.1.1: Unapređenje demografskih kretanja i smanjivanje demografskog deficit – socijalna ekonomija pomaže kroz podršku subjekata SE koji djeluju u cilju očuvanja i kreiranja radnih mjesta u lokalnim zajednicama, posebno u ruralnim područjima, čime se smanjuje migracija stanovništva ka urbanim centrima. Osim toga, subjekti SE su nosioci i različitih usluga socijalne zaštite čime pomažu širu socijalnu koheziju. U mjeri 4.1.3: Obezbjedivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja – socijalna ekonomija promoviše nastanak subjekata SE u oblastima koje se bave edukacijom i obukom za ranjive grupe, kao i kroz programe cjeloživotnog učenja. Ovo omogućava inkluzivniji obrazovni sistem koji doprinosi socijalnoj koheziji.
- ◆ Strateški cilj 2: Podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva, mjera 4.2.5: Stimulisanje zapošljivosti i socijalne inkluzije – socijalna ekonomija podstiče zapošljivost teže zapošljivih kategorija i socijalnu inkluziju. U mjeri 4.2.8: Postizanje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona – socijalna ekonomija doprinosi putem podrške subjekata SE, posebno u manje razvijenim područjima.
- ◆ Strateški cilj 3: Uvođenje zelene ekonomije, mjera: Upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije – niša subjekata socijalne ekonomije može biti unapređenje sistema upravljanja otpadom, tj. upotreba otpada kao resursa.

³ <https://www.gov.me/dokumenta/61a462bd-eb20-478c-b0ae-c7cb6312e817>

⁴ <https://www.gov.me/dokumenta/67dc487e-097d-41d2-8fd5-7827a19a1f5a>

5. Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti 2021-2025⁵

Principi na kojima se bazira oblast socijalne i solidarne ekonomije doprinose ostvarenju dva operativna cilja Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti.

- ◆ Prvi operativni cilj 1: Unapređenje primjene normativnog okvira za zaštitu od diskriminacije po osnovu pola i roda – u strateškim principima socijalne ekonomije uključen je princip urođnjavanja.
- ◆ Drugi operativni cilj 3: Povećanje učešća žena i osoba drugačijih polnih i rodni identiteta u oblastima koje omogućavaju pristup resursima i dobiti od korišćenja resursa – socijalna ekonomija promovise prakse koje podstiču ekonomsko osnaživanje žena kroz poslovne modele socijalne i solidarne ekonomije.

6. Nacionalna strategija zapošljavanja 2021-2025. godine⁶

Strategija s kojom je socijalna i solidarna ekonomija najtješnje u vezi i čijim ciljevima direktno doprinosi je Nacionalna strategija zapošljavanja 2021-2025.

- ◆ Mjera 3.10 se bavi razvojem socijalnog preduzetništva, sugerišući da postoji potreba za razvojem i jačanjem institucionalnog okvira za socijalno preduzetništvo i poboljšanjem mehanizama finansijske podrške. Indikator za ispunjenost te mjere je uspostavljena mreža socijalnih preduzeća.

7. Strategija razvoja sistema socijalne i dječije zaštite za period 2025-2029. godine⁷

Socijalna i solidarna ekonomija doprinosi implementaciji strategije socijalne i dječije zaštite na nivou svih njenih operativnih ciljeva.

- ◆ Operativni cilj 1: Unapređenje materijalnih davanja za dostojanstven i aktivan život – socijalna ekonomija može doprinijeti ovom cilju kroz podršku nastanku subjekata SE koji se bave ekonomskim osnaživanjem ranjivih grupa, pružiti obuku, kao i prilike za zapošljavanje i samozapošljavanje.
- ◆ Operativni cilj 2: Unapređenje usluga socijalne i dječije zaštite kroz povećanje broja korisnika koji imaju pristup uslugama – socijalna ekonomija može podržati ovaj cilj kroz razvoj i organizaciju subjekata SE, pružalaca specijalizovanih usluga za djecu, starije osobe, osobe s invaliditetom i druge ranjive grupe.

8. Strategija deinstitutionalizacije u Crnoj Gori za period 2025-2029⁸

Strateški cilj Strategije deinstitutionalizacije je komplementaran s principima socijalne i solidarne ekonomije, a to je ostvarivanje prava na dostojanstven, nezavisan i kvalitetan život u zajednici kroz proces deinstitutionalizacije, prevenciju institucionalizacije, podršku socijalnoj inkluziji, razvoj održivih i dostupnih usluga koje omogućavaju korisnicima da žive u najmanje restriktivnom okruženju. Na nivou četiri operativna cilja socijalna ekonomija može podržati implementaciju Strategije deinstitutionalizacije:

⁵ <https://www.gov.me/dokumenta/26b0c8cc-3890-426e-a275-a29e1ff69648>

⁶ <https://www.gov.me/dokumenta/cc228dd3-f17b-47ce-ac2d-3b230ebcf2a6>

⁷ <https://www.gov.me/dokumenta/cf162411-0126-485f-9baf-10af3f9908ea>

⁸ <https://www.gov.me/dokumenta/cfef98e3-0460-42b7-aa91-8f5686297031>

- ◆ Operativni cilj 1: Razvoj i održivost usluga koje podržavaju život korisnika/ca u porodici i/ili zajednici – subjekti socijalne ekonomije mogu igrati ključnu ulogu u razvoju i pružanju usluga podrške u zajednici, odnosno mogu biti angažovani u pružanju usluga socijalne i dječje zaštite, savjetodavno-terapijskih usluga, te usluga podrške za život u zajednici, čime se smanjuje potreba za institucionalnim smještajem.
- ◆ Operativni cilj 2: Transformacija ustanova za smještaj korisnika/ca kroz pružanje usluga u zajednici – subjekti socijalne ekonomije mogu pomoći u transformaciji ustanova kroz razvoj inovativnih usluga koje omogućavaju korisnicima da ostanu u zajednici, čime se direktno doprinosi deinstitutionalizaciji.
- ◆ Operativni cilj 3: Osnaživanje korisnika za proces deinstitutionalizacije i uključivanje u zajednicu – subjekti socijalne ekonomije mogu angažovati korisnike kao zaposlene ili pružaoce usluga, čime se podstiče njihovo uključivanje u društvo i ekonomsku aktivnost. Ovo uključuje programe obuke i zapošljavanja za ranjive grupe.
- ◆ Operativni cilj 4: Osigurati efikasnu međusektorsku saradnju kako bi se podržala deinstitutionalizacija i podrška životu u zajednici i porodici – nadležno Ministarstvo za politiku socijalne i solidarne ekonomije predviđa nastanak međusektorskog tijela za praćenje razvoja politike socijalne ekonomije i na taj način može doprinijeti boljoj koordinaciji i za proces deinstitutionalizacije.

9. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2023-2027⁹

Socijalna i solidarna ekonomija je povezana s ciljevima Strategije regionalnog razvoja.

- ◆ Strateški cilj 2: Ostvarenje održivog ekonomskog razvoja regiona kroz jačanje ljudskih potencijala i podsticanje zapošljavanja radi poboljšanja kvaliteta života i njegovih operativnih ciljeva – ovaj cilj promoviše održivi ekonomski razvoj kroz poboljšanje ljudskog kapitala, povećanje zaposlenosti i smanjenje neformalne zaposlenosti što su ključni aspekti socijalne ekonomije; (1) Operativni cilj 2.1: Unapređenje ljudskog kapitala kroz poboljšanje kvaliteta obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite – direktno je povezan sa socijalnom ekonomijom, jer naglašava važnost ulaganja u ljudski kapital i pristup osnovnim socijalnim uslugama; (2) Operativni cilj 2.2: Povećanje stope zaposlenosti i smanjenje neformalne zaposlenosti – postoje jasne veze sa socijalnom ekonomijom, jer se fokusira na inkluzivniji ekonomski rast što je ishodište socijalne ekonomije.
- ◆ Strateški cilj 3: Povećanje konkurentnosti regiona zasnovano na unapređenju infrastrukture, poboljšanju poslovnog ambijenta i razvoju prioritetnih sektora s potencijalom rasta – socijalna ekonomija doprinosi ostvarenju operativnog cilja 3.2: Razvoj prioritetnih sektora s potencijalom rasta, s fokusom na diverzifikaciju, promovišući inicijative koje se oslanjaju na lokalne resurse i zajedničko upravljanje.

⁹ <https://www.gov.me/dokumenta/4b0f63fd-e49d-4f0c-9f09-99426dc8d51b>

10. Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2023-2026. godine¹⁰

Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća i polje socijalne i solidarne ekonomije su imaju težnju ka izgradnji povoljnog ekosistema za razvoj (socijalnog) preduzetništva.

- ◆ Strateški cilj 1: Unaprijeđen poslovni/regulatorni ambijent i preduzetnički ekosistem ogleda se u boljem pristupu MMSP finansijama, promociji preduzetništva i podsticanju početnika u poslovanju – gdje se direktno spominje socijalno preduzetništvo, kao i u razvoju institucionalne mreže za podršku MMSP i poslovnom udruživanju.
- ◆ Strateški cilj 2: Podrška transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP – sljedećim operativnim ciljevima direktno doprinosi oblast socijalne ekonomije: digitalna transformacija MMSP, tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju, razvoj savremenih znanja i vještina u MMSP i podsticanje inovativnosti MMSP.
- ◆ Strateški cilj 3: Poslovna organizovanost i pristup novim tržištima, konkretno operativnim ciljevima: poslovna organizovanost MMSP u klastere, lanci dobavljača, lanci vrijednosti i priprema za izvoz i podrška MMSP u pristupu inostranim tržištima – mogu biti polje angažovanja subjekata socijalne ekonomije.

11. Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2023-2028¹¹

Socijalna i solidarna ekonomija direktno doprinosi postizanju specifičnih i operativnih ciljeva ove Strategije kroz promovisanje inkluzivnih, održivih i participativnih pristupa razvoju, ako što su povećanje konkurentnosti, poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima, unapređenje edukacije i obuke, kao i jačanje kapaciteta za ruralni razvoj.

- ◆ Na nivou strateškog cilja 1: Povećati otpornost i konkurentnost proizvodnje i prerade bezbjedne hrane i konkretnih operativnih ciljeva: Povećanje kapaciteta za proizvodnju i preradu bezbjedne hrane i Podrška inovacijama i tehnološkom napretku – doprinos se ostvaruje kroz organizacije SE koje se bave lokalnom proizvodnjom hrane, koristeći održive metode i omogućavajući zapošljavanje lokalnog stanovništva, uključujući marginalizovane grupe. Osim toga, subjekti SE mogu olakšati razmjenu znanja i tehnologije među poljoprivrednicima, što može rezultirati većom efikasnošću i boljim pristupom tržištu.
- ◆ Doprinos strateškom cilju 3: Podići kvalitet života i omogućiti održivi razvoj poslovanja u ruralnim područjima, odnosno operativnim ciljevima: Poboljšanje infrastrukture i osnovnih usluga u ruralnim područjima i Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije – socijalna ekonomija pomaže razvoj lokalne infrastrukture putem subjekata SE koji se mogu baviti pružanjem osnovnih usluga poput vodosnabdijevanja, sanitarnih usluga i energetske efikasnosti. Takođe, SSE je model razvoja gdje akteri uspostavljaju alternativne izvore prihoda, kao što su eko-turizam i zanatstvo, čime se smanjuje zavisnost od tradicionalne poljoprivredne proizvodnje.

¹⁰ <https://www.gov.me/dokumenta/3e145aba-089d-40bf-8bbb-6e7a91b3e873>

¹¹ <https://www.gov.me/dokumenta/1e9c16c3-8814-49ab-ba89-de4f60f796af>

- ◆ Doprinos strateškom cilju 4: Razviti mrežu prenosa znanja i primjene novih tehnologija za povećanje bezbjednosti hrane, povećanje konkurentnosti i zaštitu životne sredine, kroz doprinos ostvarenju operativnih ciljeva: Podrška obrazovanju i obuci u poljoprivredi i Jačanje saradnje između nauke i prakse u djelu podizanja kapaciteta i promovisanju SSE među različitim akterima ekosistema, organizovanjem treninga za lokalne poljoprivrednike, pružajući im priliku da usvoje nove tehnologije i prakse koje povećavaju produktivnost i održivost.

12. Strategija za unapređenje politike javnih nabavki i javno-privatnog partnerstva za period 2021-2025. godine¹²

Socijalna i solidarna ekonomija predviđa podizanje svijesti i kapaciteta zainteresovanih strana za uvođenje socijalnih kriterijuma, kriterijuma ekološke i društvene održivosti u JPP projekte i u postupke javnih nabavki. Dodatno, kroz podršku mrežama subjekata SE, doprinosi se i snažnijoj razmjeni među zainteresovanim akterima i u ovoj oblasti. Socijalna ekonomija na nivou dva specifična cilja daje doprinos ostvarenju Strategije za unapređenje politike javnih nabavki i javno-privatnog partnerstva i to:

- ◆ Za strateški cilj 2: Unapređenje politike javno-privatnog partnerstva (JPP), operativne ciljeve: Podsticanje inkluzivnosti u JPP projektima i Promovisanje održivosti i društvene odgovornosti u JPP projektima.
- ◆ Strateški cilj 3: Jačanje institucionalnih kapaciteta i koordinacije u oblasti javnih nabavki i JPP operativne ciljeve: Obuka i kapacitiranje kadrova za javne nabavke i JPP i Podrška razvoju mreža i platformi za saradnju.

13. Strategija razvoja turizma Crne Gore za period 2022. do 2025. godine¹³

Socijalna i solidarna ekonomija u oblasti turizma može dati podršku nastanku subjekata SE u ovoj djelatnosti čije je poslovanje zasnovano na principima održivosti i solidarnosti i time doprinijeti ostvarenju dva cilja Strategije razvoja turizma: Održivi i inkluzivni razvoj turizma i Promocija Crne Gore kao održive i globalno prepoznate turističke destinacije.

14. Nacionalna strategija cirkularne tranzicije za period od 2023. do 2030. godine¹⁴

Socijalna i solidarna ekonomija doprinosi ostvarenju svih ciljeva Strategije cirkularne tranzicije podsticanjem nastanka subjekata SE u oblastima od značaja za cirkularnu tranziciju posebno u pogledu njene pravednosti.

- ◆ Strateški cilj 1: Unaprijeđene stabilne ponude bezbjedne hrane u skladu s principima cirkularne ekonomije, operativni cilj: Povećanje dostupnosti i kvaliteta hrane kroz lokalne proizvodne inicijative.
- ◆ Strateški cilj 2: Održivo korišćenje prostora i svih resursa u izgradnji objekata, operativni cilj: Promovisanje upotrebe održivih i recikliranih građevinskih materijala.

¹² https://ujn.gov.me/wp-content/uploads/2021/11/Strategija-jn-i-JPP-2021-2025_.pdf

¹³ <https://www.gov.me/dokumenta/7f0b2338-27cf-4dd4-8ef5-86e41d9a7f22>

¹⁴ <https://www.gov.me/dokumenta/a2f027ec-d35d-44d2-8ced-3b840ba73c4a>

- ◆ Strateški cilj 3: Unaprijeđen razvoj turizma na principima održivog razvoja, operativni cilj: Promovisanje eko-turizma i održivih turističkih praksi.
- ◆ Strateški cilj 4: Unaprijeđena konkurentnost privrede kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti, operativni cilj: Podsticanje inovacija i ekoloških poslovnih modela.
- ◆ Strateški cilj 5: Stvoreno podsticajno okruženje za cirkularnu tranziciju, operativni cilj: Jačanje kapaciteta i podrške za implementaciju cirkularne ekonomije.

15. Strategija digitalne transformacije za period 2022-2026. godine¹⁵

Socijalna i solidarna ekonomija može pomoći pravednijoj digitalnoj transformaciji crnogorskog društva, doprinoseći strateškim ciljevima Strategije digitalne transformacije. Sljedeći strateški ciljevi su oni kojima subjekti socijalne ekonomije mogu doprinijeti:

- ◆ Strateški cilj 1: Osnaživanje digitalnih vještina i obrazovanja, operativni cilj: Unapređenje digitalne pismenosti i vještina za sve građane, uključujući ranjive grupe.
- ◆ Strateški cilj 2: Unapređenje digitalne infrastrukture i usluga, operativni cilj: Povećanje dostupnosti i kvaliteta digitalnih usluga u svim djelovima zemlje, uključujući ruralna područja.
- ◆ Strateški cilj 3: Podsticanje inovacija i digitalne transformacije privrede, operativni cilj: Podsticanje digitalne transformacije malih i srednjih preduzeća.

16. Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025¹⁶

Socijalna i solidarna ekonomija je usklađena sa Strategijom inkluzivnog obrazovanja na nivou dva strateška cilja.

- ◆ Podrška strateškom cilju 1: Obezbijediti i primijeniti dostupnost i pravičnost obrazovanja za svu djecu zajedno s vršnjacima kroz neophodnu međusektorsku podršku, operativnim ciljevima: Unaprijeđena međusektorska saradnja i inkluzivna kultura i praksa i Unaprijeđen sistem usluga na nivou lokalne zajednice – subjekti socijalne ekonomije mogu se baviti razvojem i pružanjem programa i usluga za djecu sa specifičnim obrazovnim potrebama.
- ◆ Podrška strateškom cilju 2: Obezbijediti i sprovesti jednakost i kontinuitet inkluzivnog obrazovanja kroz uspješnu saradnju unutar i između sektora i tranziciju s jednog nivoa obrazovanja na sljedeći i operativnim ciljevima: Obezbijeden kontinuitet i kvalitet obrazovanja za djecu s posebnim obrazovnim potrebama i Unaprijeđen kontinuitet obrazovanja nakon završenog obaveznog obrazovanja – subjekti SE mogu vršiti djelatnost pružanje podrške djeci i porodicama kojima je potrebna za tranziciju između nivoa obrazovanja i tržišta rada kroz programe stručne obuke i zapošljavanja, posebno kroz subjekte SE koji pružaju prilagođene programe za mlade s posebnim potrebama.

¹⁵ <https://www.gov.me/clanak/strategija-digitalne-transformacije-za-razvoj-digitalne-crne-gore>

¹⁶ <https://www.gov.me/dokumenta/fbeec964-7c59-4b5a-a54e-8417281160ba>

17. Strategija ranog razvoja djeteta 2023-2027¹⁷

Subjekti socijalne i solidarne ekonomije koji se bave pružanjem integriranih usluga koje povezuju zdravstvo, obrazovanje i socijalnu zaštitu i promociju tih usluga, doprinose ostvarenju tri cilja Strategije ranog razvoja djeteta:

- ◆ Strateškom cilju 1: Kreiran integrisan, harmonizovan i jednako dostupan sistem ranog razvoja djeteta (RRD).
- ◆ Strateškom cilju 2: Usluge ranog razvoja su jednako dostupne i kvalitetne u svim fazama razvoja djeteta uz osnažene porodice, koje su uključene na partnerskoj osnovi.
- ◆ Strateškom cilju 3: Sistem ranog razvoja djeteta posjeduje adekvatne resurse za efikasno i kvalitetno funkcionisanje.

18. Strategija razvoja zdravstva 2023-2027¹⁸

Subjekti socijalne i solidarne ekonomije mogu dati podršku implementaciji Strategije razvoja zdravstva.

- ◆ Podrška strateškom cilju 3: Smanjenje nejednakosti u pristupu zdravstvenoj zaštiti, operativnom cilju: Unapređenje pristupa zdravstvenoj zaštiti za socijalno ugrožene grupe – socijalna ekonomija je područje djelovanja usmjereno na pružanje specijalizovanih usluga za ranjive kategorije stanovništva.

19. Strategija za mlade 2023-2027¹⁹

Socijalna i solidarna ekonomija kao vrsta odgovorne ekonomije u velikoj mjeri doprinosi cjelokupnom ostvarenju ciljeva Strategije za mlade jer može pružiti holistički pristup koji ne samo da unaprjeđuje ekonomske prilike za mlade, već ih i osnažuje kao aktivne i odgovorne građane.

- ◆ U okviru operativnog cilja 1: Razvoj održivog sistema usluga za podršku mladima u procesu njihove tranzicije u odraslo doba i njegovih specifičnih ciljeva: Stvaranje uslova za lakši prelaz mladih iz obrazovanja u tržište rada i Razvoj programa koji podržavaju mlade u preduzetničkim i inovativnim aktivnostima – subjekti SE kojima je ovo područje djelovanja imaju mjere koje omogućavaju mladima da steknu praktično iskustvo i razvijaju vještine koje su cijenjene na tržištu rada. Dodatno, kroz etabliranje socijalnog preduzetništva i drugih subjekata SE promovišu se inovativni pristupi poslovanju koji istovremeno rješavaju društvene probleme.
- ◆ U okviru operativnog cilja 3: Unapređenje položaja mladih kroz međuresorni pristup – socijalna ekonomija doprinosi ostvarenju specifičnih ciljeva: Integracija politika koje se tiču zdravlja, obrazovanja, zapošljavanja i socijalne zaštite mladih i Razvijanje međusektorskih inicijativa koje unaprjeđuju socijalnu inkluziju i pristup resursima za sve mlade imajući na umu da predviđa mjere koje adresiraju subjekti SE iz raznih oblasti politika.

¹⁷ <https://www.gov.me/clanak/strategija-ranog-razvoja-djeteta>

¹⁸ <https://www.gov.me/clanak/strategija-razvoja-zdravstva-za-period-od-2023-2027>

¹⁹ <https://www.gov.me/dokumenta/c27c88df-e903-422d-b789-379490c307cf>

20. Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Crnoj Gori za period 2021-2025²⁰

Oblast socijalne i solidarne ekonomije doprinosi ostvarenju Strategije ranog i predškolskog obrazovanja kroz osnivanje i rad subjekata SE u oblastima poput inovativnih obrazovnih programa i programa koji su usmjereni na osnaživanje djece iz ranjivih grupa. Na taj način se doprinosi realizaciji tri cilja:

- ◆ Povećanje obuhvata djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem;
- ◆ Unapređenje i obezbjeđivanje kvaliteta predškolskog vaspitanja i obrazovanja i
- ◆ Unapređenje šansi za rani razvoj djece iz osjetljivih grupa.

21. Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2021-2025²¹

Subjekti socijalne i solidarne ekonomije koji se bave radnom integracijom ranjivih grupa, uključujući Rome i Egipćane mogu pružati usluge višestruko marginalizovanim grupama i time pomoći pristup javnim servisima i njihovom socijalnom uključivanju. Na ovaj način se direktno doprinosi realizaciji strateškog cilja Strategije socijalne inkluzije Roma i Egipćana:

- ◆ Poboljšanje socio-ekonomskog i pravnog položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori, unapređenjem inkluzivnog i otvorenog društva zasnovanog na promociji jednakosti, borbi i eliminisanju svih oblika diskriminacije, anticiganizma i siromaštva.

22. Strategija za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2022-2027²²

Principi socijalne i solidarne ekonomije u potpunosti su usklađena s ciljevima Strategija za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti.

- ◆ Poseban doprinos socijalne ekonomije očituje se u unapređenju pravnog okvira u nivou strateškog cilja 1: Obezbijediti efikasan pravni okvir za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije, operativni cilj: Unaprijediti zakonodavni okvir i osigurati njegovu dosljednu primjenu – predviđajući usvajanje Zakona o socijalnoj ekonomiji i prijedlog za unapređenje drugih zakona u cilju etabliranja subjekata SSE u cjelokupan pravni sistem. Kroz podršku nastanku subjekata SE u oblasti ekonomskog osnaživanja i obrazovanja lica s invaliditetom, doprinosi se ostvarenju i ostalih ciljeva: Strateškom cilju 3: Unapređenje obrazovnog sistema i pristupa obrazovanju za lica s invaliditetom, operativnom cilju: Obezbijediti inkluzivno obrazovanje na svim nivoima; Strateškom cilju 4: Povećanje zapošljivosti i zaposlenosti lica s invaliditetom, operativnom cilju: Povećati mogućnosti za zapošljavanje kroz prilagođene programe i podsticaje; Strateškom cilju 5: Unapređenje dostupnosti zdravstvenih i socijalnih usluga za lica s invaliditetom, operativnom cilju: Obezbijediti dostupnost zdravstvenih i socijalnih usluga prilagođenih licima s invaliditetom.

²⁰ <https://www.gov.me/dokumenta/596161ee-804c-422c-9ecf-3371e1acf56a>

²¹ <https://www.gov.me/clanak/strategija-socijalne-inkluzije-roma-i-egipcana-u-crnoj-gori-2021-2025>

²² <https://www.gov.me/dokumenta/e9659c4e-e7f6-41f2-ab98-0fd115b80601>

23. Nacionalni plan za implementaciju Konvencije Savjeta Evrope o suzbijanju i sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) za period 2023-2027. godine²³

Subjekti socijalne i solidarne ekonomije čije je područje djelovanja borba protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici doprinose realizaciji tri cilja:

- ◆ Operativnom cilju 1: Obezbijediti unapređenje i zaštitu prava svakoga, posebno žena i osoba drugačijih rodni identiteta da živi slobodno od nasilja kako u javnoj tako i u privatnoj sferi u skladu s principima jednakosti i nediskriminacije;
- ◆ Operativnom cilju 3: Postizanje ravnopravnosti polova i sprečavanje nasilja nad ženama kroz promjenu društvenog i kulturnog ponašanja i
- ◆ Operativnom cilju 4: Unapređenje podrške i zaštite žrtava nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

24. Strategija o migracijama i reintegraciji povratnika u Crnoj Gori 2021-2025. godine²⁴

Socijalna i solidarna ekonomija doprinosi ostvarenju ciljeva Strategije o migracijama i reintegraciji povratnika kroz razvoj subjekata socijalne ekonomije koji se bave pružanjem usluga migrantima kao i ekonomskim osnaživanjem migrantske populacije. na ovaj način se vrši uticaj na realizaciju sljedećih strateških ciljeva:

- ◆ Strateški cilj 3: Unapređenje socijalne integracije i reintegracije povratnika, operativni cilj: Povećanje pristupa socijalnim uslugama i obrazovanju i
- ◆ Strateški cilj 4: Obezbeđivanje održivog razvoja kroz integraciju migranata, operativni cilj: Promovisanje ekonomske participacije migranata.

25. Program dostojanstvenog rada za period 2024. do 2027. godine²⁵

Socijalna ekonomija je komplementarna s ciljevima i ishodima Programa dostojanstvenog rada.

- ◆ Doprinos cilju 1: Promovisanje inkluzivnog i produktivnog zapošljavanja, ishod 1.1: Poboljšani programi podrške preduzećima s posebnim fokusom na kreiranje kvalitetnih radnih mjesta – imajući u vidu da ovi programi pogoduju subjektima socijalne ekonomije to podrazumijeva da subjekti socijalne ekonomije direktno doprinose promociji inkluzivnog i produktivnog zapošljavanja.
- ◆ Doprinos cilju 2: Poboljšani uslovi rada za sve radnike u Crnoj Gori, posebno u ishodu 2.4. Pojačani kapaciteti za odgovor na neformalnost – subjekti socijalne ekonomije imaju snažniju i vidljiviju ulogu u rješavanju nezaposlenosti dugoročno nezaposlenih koji su najčešće aktivni u domenu sive ekonomije.

²³ <https://www.gov.me/dokumenta/1f031d7b-7220-460a-a48b-bf093b37db6c>

²⁴ <https://www.gov.me/dokumenta/3158ee96-b336-4e3b-b04f-064eb51b19c9>

²⁵ <https://www.gov.me/dokumenta/cde4125d-74ea-4bdf-9461-91470d9c2ba2>

6. Uvidi i zaključci iz strateških pravaca socijalne i solidarne ekonomije

Analizom je uvrđena korelacije politike socijalne i solidarne ekonomije s brojnim strateškim dokumentima, od kojih je s nekim dokumentima ta korelacija veoma izražena, odnosno s drugima posredna i dopunjujuća. Svi navedeni strateški pravci mogu biti područja djelovanja subjekata socijalne i solidarne ekonomije u manjoj ili većoj mjeri. Socijalna ekonomija i preduzetništvo koje nastaje na njenim principima predstavlja poseban model poslovanja koji nudi inovativna rješenja za različite društvene izazove koji su definisani u postojećim strateškim dokumentima u Crnoj Cori, dok istovremeno generiše mogućnost za zapošljavanje različitih kategorija stanovništva kao što su ranjive i marginalizovane grupe, slabo i dugo nezaposlena lica i mlade koji se uključuju na tržište.

Na temelju sagledavanja strateških pravaca socijalne i solidarne ekonomije uočeno je da je važan segment uspostavljanja povoljnog okvira za socijalnu i solidarnu ekonomije uvođenje perspektive socijalne ekonomije u druge politike.

Zanemarivanje ovog aspekta razvoja povoljnog okvira za socijalnu ekonomiju može dovesti do fragmentacije pristupa, odnosno različite sektorske politike mogu raditi nezavisno jedna od druge, što otežava ostvarivanje sinergije i koherentnih strategija koje uključuju socijalnu i solidarnu ekonomiju.

Takođe, nedostatak integracije može rezultirati neefikasnim korišćenjem resursa, jer se inicijative subjekata socijalne i solidarne ekonomije ne prepoznaju kao dio šireg društvenog i ekonomskog razvoja. Bez integracije principa socijalne i solidarne ekonomije, politike koje se fokusiraju na socijalnu pravdu i inkluziju mogu biti slabije, ostavljajući najranjivije grupe bez dodatne potrebne podrške. Integracija socijalne i solidarne ekonomije u različite politike može podsticati inovativna rješenja za društvene probleme, posebno jer vodi saradnji institucija. Konačno, ovo je jedan od načina i da se poveća svijest i razumijevanje same socijalne i solidarne ekonomije.

Organizacije socijalne ekonomije mogu biti pravni subjekti s različitim poslovnim i organizacionim modelima. Djeluju u mnogim privrednim sektorima, poput poljoprivrede, ponovne upotrebe i popravke, upravljanja otpadom, trgovine, energije i klime, informacionih i komunikacionih usluga, stručnih, naučnih i tehničkih djelatnosti, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, umjetnosti, kulture i medija itd, odnosno mogu raditi u svim oblastima privrednih i vanprivrednih djelatnosti. Kako organizacije socijalne ekonomije proizvode tržišne ili netržišne proizvode i usluge kojim zadovoljavaju potrebe svojih članova, korisnika ili šire zajednica, lista djelatnosti u koje se mogu upustiti je neiscrpna.

7. Uvidi i zaključci iz utvrđene korelacije s važećim zakonima

Sprovedena analiza ukazuje na određenu korelaciju sa zakonima koji uređuju funkcionisanje različitih pravnih formi subjekta koji posluju po principima socijalne ekonomije i/ili ovi subjekti u svom poslovanju primjenjuju određene zakone u zavisnosti od područja svog poslovanja.

Analizom je uvrđen je visok stepen korelacije sa sljedećima zakonima:

1. *Ustav Crne Gore*²⁶
2. *Zakon o nevladinim organizacijama*²⁷
3. *Zakon o privrednim društvima*²⁸
4. *Zakon o kooperativama*²⁹
5. *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom*³⁰
6. *Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti*³¹

Ustav Crne Gore propisuje da je Crna Gora građanska, demokratska, ekološka i socijalna pravna država, zasnovana na vladavini prava. Imajući u vidu da je Ustav akt najveće pravne snage, svi ostali dokumenti se moraju usklađivati s Ustavom i njegovim načelima i vrijednostima. Ustav obavezuje Crnu Goru da potvrđenim i ratifikovanim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava daje primat nad domaćim zakonodavstvom i kao sastavni dio unutrašnjeg prava neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva.

Oblast SSE reguliše niz zakona, imajući u vidu da akteri u ovoj oblasti posluju po različitim pravnim formama: Zakon o nevladinim organizacijama, Zakon o privrednim društvima, Zakon o kooperativama i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom. Sva četiri zakona daju okvir za poslovanje subjekata socijalne ekonomije, pa u zavisnosti od prirode aktera, djelatnosti, određenih podsticaja, dostupnih finansijskih instrumenata i iskustva organizacija i njenih lidera, biraju formu koja im je najugodnija za upravljanje.

Važan je i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, imajući u vidu da značajnu nišu za poslovanje subjekata društvenog preduzetništva i drugih organizacija socijalne i solidarne ekonomije čine usluge socijalne zaštite. Zakonom su propisane usluge u oblasti socijalne i dječje zaštite, kao i normativi i standardi za pružanje usluga socijalne i dječje zaštite, propisan je postupak licenciranja stručnih radnika i pružalaca usluga i postupak akreditacije programa obuke.

²⁶ <https://www.skupstina.me/me/ustav-crne-gore>

²⁷ Zakon o nevladinim organizacijama ("Službeni list Crne Gore", br. 39/11, 37/17, 84/24)

²⁸ Zakon o privrednim društvima ("Službeni list Crne Gore", br. 65/20, 146/21, 4/24)

²⁹ Zakon o kooperativama ("Službeni list Crne Gore", br. 43/15)

³⁰ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 49/08, 73/10, 39/11, 55/16)

³¹ Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17, 59/21, 145/21, 145/21, 3/23, 48/24, 84/24, 33/25)

Različita pravna lica mogu inkorporirati principe subjekata socijalne ekonomije i iz tog razloga postoji raznolikost pravnih formi koje djeluju u ovom polju. Izbor pravne forme uslovljen je kontekstom i resursima koje je moguće mobilisati i razviti. U nešto drugačijoj korelaciji u zavisnosti od područja djelovanja i forme poslovanja ali s izvjesnom mjerom uticaja na poslovanje subjekata socijalne ekonomije relevantni su i sljedeći zakoni:

7. *Zakon o zdravstvenoj zaštiti*³²
8. *Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom*³³
9. *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici*³⁴
10. *Zakon o porezu na dodatu vrijednost*³⁵
11. *Zakon o porezu na dohodak fizičkih lica*³⁶
12. *Zakon o porezu na dobit pravnih lica*³⁷

8. Socijalna i solidarna ekonomija u praksi: rezultati istraživanja među NVO

Direktorat za socijalno preduzetništvo, volonterizam i saradnju s civilnim sektorom sproveo je online upitnik s ciljem prikupljanja relevantnih podataka kako bi se došlo do saznanja ko su pravni subjekti na teritoriji Crne Gore koji posluju po principima SSE, iako ova javna politika još uvijek nije našla svoju stratešku, institucionalnu i zakonsku primjenu. Namjera istraživanja bila je analiza trenutnog stanja u oblasti SE, priprema relevantnih inputa koji će se koristiti za dalji razvoj ove oblasti u smislu izrade strategije i zakona o socijalnoj ekonomiji. U istraživanju je učestvovalo 32 nevladine organizacije, a upitnik je sadržao 7 pitanja tehničkog karaktera i 26 pitanja otvorenog i zatvorenog tipa, od kojih je za potrebe ovog dokumenta analizirano 10 pitanja.

Ispitanci su u odgovorima navodili oblasti djelovanja koje su prepoznate njihovim statutom i kojim se pretežno bave, pa su iste grupisane po srodnosti:

- ◆ preduzetništvom, društvenim preduzetništvom, socijalnom i solidarnom ekonomijom,
- ◆ razvojem inovacija, transfer tehnologija, nauke i tehnološko-naučne kulture digitalnim vještinama, zapošljavanjem mladih,
- ◆ aktivnom participacijom, mobilnošću i volonterizmom, aktivizmom i umrežavanjem,
- ◆ zaštitom ljudskih prava lica s invaliditetom i njihovom inkluzijom,
- ◆ sociohumanitarnim radom, zapošljavanjem lica s invaliditetom i socijalnim pitanjima,

³² Zakon o zdravstvenoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 3/16, 39/16, 2/17, 44/18, 24/19, 24/19, 82/20, 8/21, 3/23, 48/24, 77/24, 84/24)

³³ Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 35/15, 44/15)

³⁴ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni list Crne Gore", br. 46/10, 40/11)

³⁵ Zakon o porezu na dodatu vrijednost ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 65/01, 12/02, 38/02, 72/02, 21/03, 76/05, 4/06, "Službeni list Crne Gore", br. 16/07, 73/10, 40/11, 29/13, 9/15, 53/16, 1/17, 50/17, 46/19, 73/19, 80/20, 8/21, 59/21, 146/21, 49/22, 65/22, 140/22, 3/23, 94/24)

³⁶ Zakon o porezu na dohodak fizičkih lica ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 65/01, 12/02, 37/04, 29/05, 78/06, 4/07, "Službeni list Crne Gore", br. 86/09, 73/10, 40/11, 14/12, 6/13, 62/13, 60/14, 79/15, 83/16, 67/19, 59/21, 146/21, 152/22, 88/24)

³⁷ Zakon o porezu na dobit pravnih lica ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 65/01, 12/02, 80/04, "Službeni list Crne Gore", br. 40/08, 86/09, 40/11, 14/12, 61/13, 55/16, 146/21, 152/22, 28/23, 125/23, 88/24)

- ◆ zaštitom prava roditelja i djece,
- ◆ društvenom brigom o djeci i mladima,
- ◆ podrškom i pomoći ženama žrtvama porodičnog nasilja i njihovoj djeci,
- ◆ zaštitom djece i mladih sa smetnjama u razvoju i njihovih roditelja,
- ◆ ljudskim i manjinskim pravima, kao i ljudskim pravima ranjivih/marginalizovanih grupa,
- ◆ zaštitom starijih lica,
- ◆ zaštitom oboljelih od multipla skleroze,
- ◆ pružanjem zaštite licima oboljelim od demencije i Alzheimerove bolesti,
- ◆ pokretanjem i sprovođenjem inicijativa za promjenu zakonske regulative koja se tiče osoba s invaliditetom,
- ◆ lokalnom demokratijom i lokalnim ekonomskim razvojem,
- ◆ evropskim integracijama i promovisanjem evropskih vrijednosti,
- ◆ pružanjem licenciranih uslugama socijalne i dječije zaštite,
- ◆ vaninstitucionalnim obrazovanjem i neformalnom edukacijom,
- ◆ rodnom ravnopravnošću,
- ◆ javnim zdravljem,
- ◆ unapređenjem položaja mladih,
- ◆ zaštitom životne sredine,
- ◆ aktivnostima u oblasti opšte kulture i umjetnosti, kulture zdravlja, sporta, socijalnog i ekonomskog osnaživanja i opšte bezbjednosti pojedinca i zajednice i sl.

Na pitanje da li svoju organizaciju prepoznaju kao organizaciju koja posluje po principima socijalnog preduzetništva, 21 organizacija (66%) je odgovorila potvrdno, 10 (31%) organizacija odgovorilo je odrično, dok jedna organizacija nije odgovorila.

U ovom pitanju ispitanici su imali mogućnost navođenja obrazloženja, u smislu načina primjene principa socijalne ekonomije u svom poslovanju.

Dominantan broj ispitanika je istakao da djeluju po principima socijalnog preduzetništva kroz razvoj održivih modela jer s manjim ili većim uspjehom balansiraju između društvenih ciljeva i finansijske održivosti. Sav generisani profit ukoliko se ostvari reinvestira se u dalji razvoj programa i podršku zajednici, čime se osigurava dugoročna održivost i pozitivan društveni uticaj.

Da su principi socijalne i solidarne ekonomije zastupljeni govore i područja njihovog rada jer ove organizacije:

- ◆ zapošljavaju lica s invaliditetom,
- ◆ štite različite ranjive grupe,
- ◆ rade na unapredjenji socijalne politike,
- ◆ pružaju različite socijalne servise,
- ◆ pružaju pomoć i podršku žrtvama porodičnog nasilja,
- ◆ bave se zaštitom djece i mladih sa smetnjama i teškoćama u razvoju,
- ◆ bave se zaštitom lica s invaliditetom i unapređenem politika u ovoj oblasti,
- ◆ bave se zaštitom životne sredine,
- ◆ fokusiraju se na osnaživanje ranjivih grupa kao što su žene preduzetnice i mladi inovatori,
- ◆ bave se pružanjem usluga u oblasti socijalne i dječje zaštite kao licencirani pružaoci usluga,
- ◆ bave se pružanjem inovativnih usluga koje nisu prepoznate zakonom,
- ◆ neki inicijative iz projektnih aktivnosti nevladinih organizacija su pokrenule poslovanje koji funkcioniše po modelu socijalnog preduzetništva,
- ◆ razvojem preduzetničkih društveno-odgovornih modela, inovacija i sl.

Na pitanje navođenja osnovne misije preduzeća/organizacije, svih 32 nevladine organizacija su ponudile odgovore. U odgovorima koji su dobijeni, misija više različitih organizacija je veoma slična.

Ispitanici su u svojim odgovorima navodili sljedeće misije njihovih organizacija:

- ◆ zapošljavanje osoba s invaliditetom;
- ◆ pomoć najranjivijim kategorijama društva kao što su osobe s invaliditetom, RE populacije i starija lica;
- ◆ stvaranje jednakosti i potpune integracije djece i omladine sa smetnjama u razvoju u sve sfere društva, bez obzira na stepen i vrstu smetnje;
- ◆ pružanje podrške i doprinos ostvarivanju prava, ekonomskoj i kulturnoj inkluziji i zaštiti od diskriminacije osoba s invaliditetom, žena i mladih;
- ◆ podsticanje i jačanje lične odgovornosti i aktivna participacija mladih, organizacija i ostalih aktera u društvu kreiranjem i primjenom politika kroz društveno odgovorne programe i razvoj servisa koji doprinose obnovi i razvoju socijalnog kapitala u zajednici i unapređenju kvaliteta života građana i onih koji su u riziku od socijalnog isključenja;
- ◆ promocija preduzetničkog duha kod mladih kroz edukaciju, razvoj vještina i praktične prilike za lični i profesionalni napredak;
- ◆ pomovisanje nauke i tehnoloških dostignuća;
- ◆ razvoj potencijala mladih i poboljšanje njihovog statusa u društvu;
- ◆ umrežavanje omladinskih aktivista, volontera i vršnjačkih edukatora i jačanje položaja mladih i rad na rješavanju društvenih problema;
- ◆ društvena briga o djeci i mladima, ljudska i manjinska prava, socijalna i dječja zaštita;
- ◆ medijsko predstavljanje, organizacija događaja i edukacija za roditelje;
- ◆ unapređenje društvenog blagostanja kroz održive proizvode i usluge;
- ◆ etičko poslovanje, podrška zajednici i održive inicijative koje su primjenjive u praksi;
- ◆ zaštita ljudskih prava, s posebnim fokusom na prava žena i djece, pružanje podrške žrtvama nasilja, smještaj, psihosocijalna podršku, pravnu pomoć i sl;
- ◆ psihološke, psihosocijalne, psihoterapeutske, savjetodavne i pravne pomoći i podrške korisnicama;
- ◆ promovisanje inicijativa za razvoj demokratije na lokalnom nivou, podrška civilnom društvu za učešće svih subjekata zajednice u procesu donošenja odluka;
- ◆ volonterizam i građanski aktivizam;
- ◆ unapređenje poštovanja ljudskih prava marginalizovanih društvenih grupa, stvaranje uslova za jednake mogućnosti za sve građane, zaštita životne sredine i prirodnih resursa i promocija istorijskog, kulturnog i prirodnog blaga Crne Gore;
- ◆ zalaganje za razvoj Crne Gore u svim oblastima u skladu s evropskim politikama u cilju prosperita građana i sl.

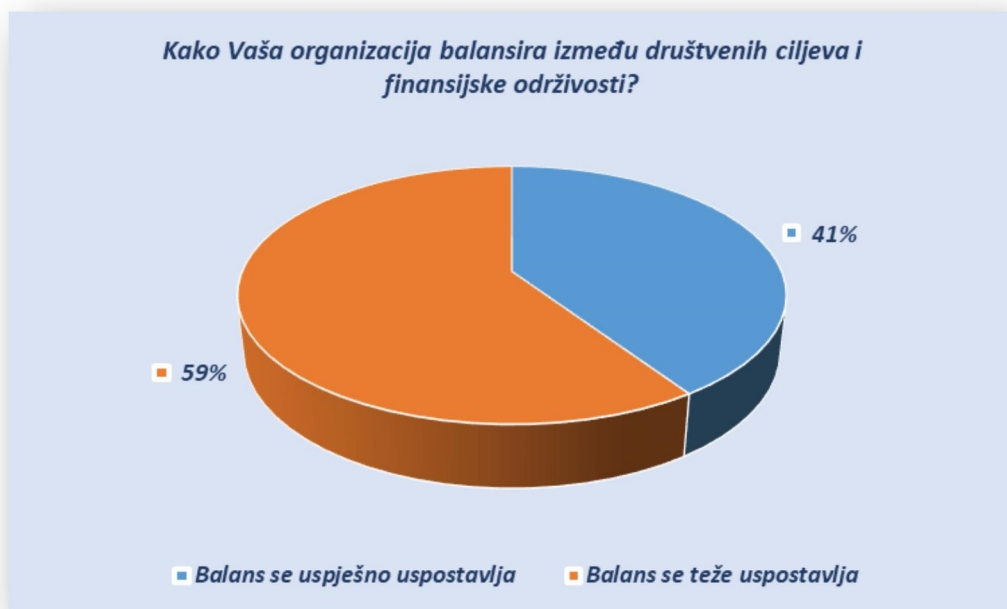
Na pitanje koji društveni uticaj žele ostvariti, svih 32 nevladine organizacije su navodile različite društvene uticaje koje ostavaruju. U odgovorima koji su dobijeni, društveni uticaj više različitih organizacija je veoma sličan zbog podudarnosti njihovih oblasti djelovanja.

Ispitanici su u svojim odgovorima navodili sljedeće društvene uticaje koje su ostvarili:

- ◆ vidljivost osoba s invaliditetom;
- ◆ uključivanje djece, mladih i odraslih lica s invaliditetom u sve segmente društvenog i ekonomskog života, a naročito u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva, socijalne i dječje zaštite, informisanja, političkog i javnog djelovanja, kulture, sporta, aktivnosti u slobodno vrijeme i dr;
- ◆ jednake mogućnosti za djecu i mladima sa smetnjama u razvoju i njihovim roditeljima/starateljima i LSI na osnovu principa ljudskih prava i Konvencije o pravima OSI;
- ◆ povećanje životnog standarda osoba s invaliditetom, RE populacije i starijih lica;
- ◆ podizanje nivoa svijesti kod građana o mogućnostima OSI i promjena politika i aktivno učešće u donošenju odluka;
- ◆ promocija i uključivanje osoba s invaliditetom u društveni i ekonomski život, oblast obrazovanja, rada i zapošljavanja;
- ◆ podizanje nivoa svijesti o demenciji i uključivanje društva u pružanju podrške;
- ◆ ohrabrivanje žena s invaliditetom, ukazivanje na mogućnosti kako mogu biti jake i osnažene ako imaju nova znanja i nove kompetencije;
- ◆ podsticanje osoba s invaliditetom da pokrenu svoje biznise;
- ◆ promovisanje evropskih vrijednosti;
- ◆ stvaranje inkluzivnog i održivog društva koje podržava osnaživanje mladih, žena i ranjivih grupa kroz obrazovanje, inovacije i preduzetništvo;
- ◆ primjena društvenih inovacija, promocija društvene odgovornosti, jačanje lokalnih inicijativa i podrška održivim projektima;
- ◆ povećanje preduzetničke kulture među mladima, smanjenje nezaposlenosti i jačanje njihovih vještina;
- ◆ uključenje građana, prvenstveno mladih, u donošenje odluka i u ekonomski razvoj;
- ◆ obezbjeđivanje servisa podrške na polju obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, zapošljavanja i volonterizma;
- ◆ primjenu inovativnih naučno-tehnoloških rješenja u svrhu unapređenja kulturnog, ekonomskog i društvenog razvoja;
- ◆ edukacija i informisanje roditelja o pravima njih i njihove djece i pružanje konkretnih usluga;
- ◆ podizanje svijesti o ljudskim pravima, zaštiti životne sredine i rodnoj ravnopravnosti;
- ◆ promjene rodno zasnovanog jaza, jačanje položaja žena, zaštita prava djece i mladih;
- ◆ pružanje prilika za obrazovanje, stručno usavršavanje mladih i ranjivih kategorijama društva, promocija rodne ravnopravnosti s posebnim naglaskom na žensko preduzetništvo, unapređenje pristupa osnovnim uslugama kao što su zdravstvo, obrazovanje i stanovanje;

- smanjenje incidencije nasilja nad ženama, djecom i mladima, edukacija zajednice o prevenciji nasilja, edukacije roditelja u cilju osnaživanja i obučavanja roditelja u prepoznavanju znakova nasilja nad djecom, razumjevanja posljedica nasilja na razvoj djeteta i kako bi znali da reaguju u slučaju da njihovo dijete postane žrtva nasilja;
- jačanje socijalne kohezije, održivog razvoja, promocija jednakosti i inkluzivnosti, unapređenje životne sredine, podsticanje dijaloga i saradnje među kulturama;
- uticaj na zdravstveni sistem kako bi bio dostupan svima na jednak i kvalitetan način, u kojem su ranjive grupe zaštićene i u kojem su im obezbijeđena sva prava i sve neophodne usluge;
- uticaj na stvaranje inkluzivnog društvo s jednakim mogućnostima.

Na pitanje kako organizacija balansira između društvenih ciljeva i finansijske održivosti, 13 organizacija (41%) su dale odgovore da uspješno uspijevaju da postignu ravnotežu, dok je 19 organizacija (59%) odgovorilo da se balans teško uspostavlja.

Balans se uspješno uspostavlja:

Određeni broj nevladinih organizacija koje lakše uspijevaju ostvariti balans između društvenih ciljeva i finansijske održivosti čine to kroz implementaciju projekata koji imaju dugoročni društveni uticaj, dok istovremeno osiguravaju prihode kroz saradnju s partnerima, od donacija i grantova. Fokus je na održivim inicijativama koje omogućavaju reinvestiranje u dalji razvoj i podršku namijenjenu njihovim korisnicima.

Uglavnom je strateško planiranje i implementacija inovativnih modela ključ koji povezuje društvenu misiju s ekonomskom logikom. Izvori finansiranja uključuju grantove međunarodnih organizacija i državnu podršku putem projekata, donacije, partnerstvo s privatnim sektorom, što omogućava finansijsku stabilnost i smanjuje zavisnost od jednog izvora i podržava dugoročnu održivost.

Određeni broj nevladinih organizacija koje takođe lakše postižu balans između društvenih ciljeva i finansijske održivosti vode se programskim funkcionisanjem. Bazično finansiranje ostvaruju kroz projekte, dok se istovremeno ulažu napor u razvoj dugoročne održivosti putem profitnih aktivnosti koje su usklađene s principima socijalne ekonomije. Ovaj model omogućava organizaciji da balansira između ostvarivanja društvenih ciljeva i ekonomske održivosti, pružajući kontinuiranu podršku zajednici kroz inovativne i održive inicijative.

Takođe, nevladine organizacije koje uspijevaju uspostaviti balans između društvenih ciljeva i finansijske održivosti ostvaruju taj balans i kroz pažljivo upravljanje resursima, diversifikaciju izvora prihoda, razvijanje samoodrživih programa i oslanjanje na inovacije. Održivost se postiže tako što se finansijske aktivnosti usklađuju s misijom organizacije. Neke druge pak, tu ravnotežu postižu kroz apliciranje na različite projekte uglavnom iz javnih fondova, vrlo često koriste volonterski rad, subvencije i partnerstva s drugim nevladinim organizacijama.

Balans se teže uspostavlja:

Nevladine organizacije koje veoma teško uspijevaju održati ravnotežu između njihovog društvenog uticaja i finansijske stabilnosti navode sljedeće razloge: nedostatak kontinuiranog finansiranja projekata od države i lokalne samouprave, nedovoljna prepoznatost njihovih projekata na javnim konkursima, oslonjenost na članarine, zavisnost od donacija i fondova, nedostatak institucionalne podrške, što ukupno predstavlja ozbiljne izazove za veći broj nevladinih organizacija.

Način balansiranja između društvenih ciljeva i finansijske održivosti u gore navedenim slučajevima veoma je otežan, zaposleni u nevladinim organizacijama tada ostvaruju manje zarade, ulaže se mnogo više truda i rada u odnosu na dobijena finansijska sredstva, prihvati se koriste samo za pokrivanje neizbježnih troškova, eventualno se koristi subvencija na zarade ukoliko su zaposlene osobe s invaliditetom i sl.

Društveni ciljevi kojim teže nevladine organizacije, zahtijevaju kontinuirani angažman i resurse. Finansijska održivost organizacije zavisi od mnogih faktora koji su van kontrole organizacije, a neki od njih su direktno povezani s političkim i ekonomskim kontekstom u kojem rade. Veći dio finansiranja organizacija dolazi od donacija i fondova, koji su često nesigurni i podložni promjenama, što stavlja organizaciju u položaj u kojem konstantno mora da se prilagođava i traži nove izvore sredstava.

Pored svega navedenog, politika i zakonodavni okvir nisu uvijek dovoljno stabilni i efikasni, zbog čega se često suočavaju s nedostatkom institucionalne podrške za rad. Sam proces prikupljanja sredstava od međunarodnih donatora ili državnih institucija često se temelji na specifičnim projektima ili programima, što znači da postoji kratkoročna orijentacija u njihovim finansijskim ciljevima. Ovo stvara napetost jer društveni ciljevi, koji podrazumijevaju dugoročnu posvećenost i kontinuitet, zahtijevaju stabilnije i dugoročne finansijske strategije. Organizacija je u stalnoj potrazi za načinima da obezbijedi finansijsku održivost.

Na pitanje da li se u dugoročnim ciljevima nevladine organizacije prepoznaje interesovanje za osnivanjem socijalnog preduzeća, 16 organizacija (50%) je dugoročno zainteresovano za osnivanje socijalnog preduzeća, 5 organizacija (16%) već imaju određene modele poslovanja socijalnih preduzeća, dok je 11 organizacija (34%) zainteresovano za sadašnji model funkcionisanja.

Dominantan stav nevladinih organizacija jeste da bi socijalno preduzetništvo moglo biti ključni korak ka postizanju dugoročne održivosti, jer omogućava finansijsku stabilnost i veći društveni uticaj kroz samoodržive projekte i aktivnosti. Težnja ka ovom modelu poslovanja u velikoj mjeri zavisi od kapaciteta organizacije, strateških pravaca u ovoj oblasti, zakonske regulative, kao i modela finansiranja. U slučajevima već osnovanih preduzeća koja posluju po principima socijalne ekonomije postoji kontinuitet rada i uspjeh u spajanju društvenih i ekonomskih koristi. Njihovi dugoročni planovi uključuju dalje širenje poslovanja i stvaranje novih inicijativa koje povezuju društvenu odgovornost i finansijsku održivost. Njihovo formalno osnivanje sa statusom socijalnog preduzeća zavisi od budućeg zakonskog rješenja.

Na pitanje kako nevladina organizacija mjeri uspjeh u pogledu društvenog uticaja, svih 32 organizacije su imale svoje modele mjerenja uspješnosti.

U osnovi svi načini mjerenja su veoma slični, dok samo neke organizacije imaju svoje razvijene metodologije za mjerenje društvenog uticaja. U zavisnosti od konkretnih aktivnosti s direktnim korisnicima tih aktivnosti neki pokazatelji mjerenja su kvantitativni, neki kvalitativni i nevladine organizacije najčešće navode sljedeće idikatore mjerenja uspjeha:

- ◆ Broj korisnika, liste prisutnosti, broj pratilaca na društvenim kanalima komunikacije;
- ◆ Povećano prisustvo korisnika na aktivnostima, bolji životni standard najranjivijih kategorija društva, medijska pokrivenost, evalucion listovi, anketiranje, fokus grupe, individualni razgovori, neformalna komunikacija, zadovoljstvo korisnika;
- ◆ Broj osoba s invaliditetom i članova njihovih porodica koje koriste neku uslugu ili ostvaruju neko pravo, unapređenje zakonodavnog i strateškog okvira u oblastima značajnim za osobe s invaliditetom i njihove porodice, povećanje broja i kvaliteta volontera i saradnika, povećanje broja pratilaca na društvenim mrežama i kvalitet medijskog izvještavanja o radu;
- ◆ Broj mladih koji su završili edukativne programe, broj pokrenutih preduzetničkih inicijativa, kao i kroz povratne informacije korisnika, njihov napredak i zapošljivost.
- ◆ Broj žene s invaliditetom koje se samostalno priključuju;
- ◆ Broj članova udruženja i korisnika usluga, broj projekata na godišnjem nivou i aktivnosti realizovane u okviru njih, ali i broj ljudi koji su uzeli učešće. Promjene u stavovima društva prema osobama s invaliditetom (istraživanja o predrasudama prije i nakon kampanja), zatim povratne informacije od korisnika kroz različite evalucione forme i direktan kontakt s njima, promjene u zakonodavnim okvirima koje su rezultat zalaganja nevladine organizacije, kao i povećanju stepen inkulizije u obrazovanju, radu i društvenom životu;
- ◆ Upotreba sopstvene metodologije monitoringa i evaluacije koja se posebno odnosi na socijalno preduzetništvo i prilagođava i unaprijeđuje u skladu s projektnim zadacima u cilju što boljeg kvantitativnog i kvalitativnog mjerenja uspjeha u smislu društvenog uticaja;
- ◆ Mjerenje efekata na lokalnu zajednicu, npr. povećanje interesovanja za nauku, inovacije i tehnologiju, praćenje karijernih puteva učesnika programa (npr. nastavak obrazovanja ili početak karijere u STEM oblastima);
- ◆ Broj učesnika, uspjeh na takmičenjima, povratne informacije, broj realizovanih projekata i inovacija, kao i uticaj na karijere i obrazovne izbore mladih, uticaj kroz partnerstva, vidljivost u medijima i dugoročna održivost inicijativa, čime se osigurava šira društvena korist i trajni uticaj na zajednicu;
- ◆ Izgrađeno povjerenja od strane lokalne zajednice osoba s invaliditetom, lokalne uprave i drugih institucija, ali i medija, zatim u pozivima za okrugle stolove, treninge, medijska izlaganja, ako i u povjerenju od strane delegacije EU posjetema i radnim sastancima;

- ◆ Broj i raznolikost korisnika programa, rezultati specifičnih aktivnosti, povratne informacije korisnika i partnera. Učinak se redovno evaluira kroz izvještaje, istraživanja i analize, kako bi se ostvarila dugoročna relevantnost i korist za zajednicu;
- ◆ Zadovoljstvo korisnika kao primarne ciljne grupe, partnera, javnosti i zainteresovanih pojedinaca i pravnih lica koji predstavljaju sekundarnu ciljnu grupu;
- ◆ Postavljanjem jasnih, specifičnih ciljeva, svi indikatori se povezuju s osnovnom misijom organizacije kako bi se osiguralo fokusiranje na relevantne aspekte;
- ◆ Broj korisnika koji dobiju uslugu ili savjet, psihološko-socijalnu pomoć ili prosto mogućnost da se njihova odjeća opere u prihvatnom centru. Promjena u životima korisnika je najveći uspjeh. Dostupnost dnevnog centara osobama koje nemaju gdje da odu u najtežim životnim momentima, posebno kada se radi o grupama ljudi koje su najmarginalizovanije u društvu. Takođe, uticaj se mjeri i oblikovanjem javnih politika za dobrobit korisnika u cilju očuvanja javnog zdravlja i zastupanja zdravih stilova života.

Na pitanje koje promjene u društvenom okruženju smatraju da je organizacija izazvala, svih 32 nevladine organizacije su dale odgovore u zavisnosti od svog područja djelovanja.

Promjene koje su izazvale organizacije u društvu ili lokalnoj zajednici, bilježe se na sljedeći način:

- ◆ Iniciranje izmjena i dopuna zakonskih propisa za korišćenje faksimila kao svojeručnog potpisa, zakonskih propisa za uređenje oblasti saobraćaja, socijalne i dječje zaštite i zaštite mentalnog zdravlja OSI, osposobljavanje i zapošljavanje lica s invaliditetom;
- ◆ Uticaj na promjene u predškolskom obrazovanju, za besplatne udžbenike, za poboljšanje uslova u porodilištima, da trudnice budu zaštićene od otkaza, da se zakonski unaprijeđena zaštita djece od pedofila;
- ◆ Uticaj na bolji život djece i mladih sa smetnjama u razvoju i osoba s invaliditetom i njihovih roditelja/staratelja u lokalnoj zajednici. Aktivno djelovanje u lokalnoj zajednici u oblasti zaštite osoba s invaliditetom, borbe za ostvarenje prava i zabrane diskriminacije;
- ◆ Otvoreno sklonište koje je zbrinulo veliki broj žena i djece žrtava nasilja;
- ◆ Uticaj na promjenu stavova društvene zajednice prema licima s invaliditetom, u vezi s tim smanjena stigmatizacija, kao i uspostavlje partnerstva s institucijama sistema koji se bave problematikom iz oblasti lica s invaliditetom;
- ◆ Uticaj na povećanje svijesti o raznim temama i društvenoj odgovornost;
- ◆ Uticaj na unapređenje životnih uslova i socijalnu inkluziju;
- ◆ Uticaj na veću ravnopravnost osoba s invaliditetom;
- ◆ Animiranje insitucija i drugih nevladinih organizacija na važnost radnih prava mladih kao neizostavni dio njihovih ljudskih prava;
- ◆ Zapošljavanje osoba s invaliditetom, bolji životni standard osoba u socijalnoj potrebi, kao i pomoć nadležnim institucijama u prepoznavanju problema građana u socijalnoj potrebi;
- ◆ Uspostavljanje i pružanje nedostajućih usluga podrške za osobe s invaliditetom i njihove porodice, unapređenje njihovih prava u zakonodavnom i strateškom okviru, ali i u praksi;

- ◆ Doprinos izmjeni u izmjeni legislative kako bi oboljeli od multipla skleroze imali svake godine 21 dan besplatne rehabilitacije i plaćeno bolovanje po bilo kom osnovu odsustva;
- ◆ Pozitivne promjene u oblasti zaštite lica s invaliditetom, ali i ljudskih prava;
- ◆ Uticaj na povećanje preduzetničke kulture među mladima, jačanje poslovnih vještina i smanjenje nezaposlenosti kroz podršku mladim preduzetnicima, kao i veća povezanost između mladih i poslovnog sektora;
- ◆ Uticaj na povećanje mobilnosti mladih, rješavanje problema u lokalnoj zajednici;
- ◆ Uspostavljanje novih servisa i usluga;
- ◆ Uticaj na sigurniju lokalnu upravu zbog uplate poreza, doprinosa i osiguranja zaposlenih;
- ◆ Uticaj na usvajanje LEAP-a i "Zelene agende", uključanje programa edukacije za ljudska prava u izborni predmet Građansko obrazovanje za srednje škole, uključanje sugestija u vezi s manjinskim pravima u Ustav Crne Gore 2007. godine;
- ◆ Uticaj na porast svijesti građana o neprihvatljivosti i kažnjivosti nasilnih ponašanja, rodno zasnovanog nasilja i nasilja nad ženama u porodici;
- ◆ Uticaj na promjene u oblasti rodno zasnovanog jaza, jačanja položaja žena, zaštita prava djece i mladih;
- ◆ Uticaj na društvene promjene koje se ogledaju u većoj svijesti o važnosti STEM obrazovanja, očuvanja životne sredine, volonterizma, preduzetništva i socijalne inkluzije, prihvatanje principa održivog razvoja, inovacija i društvene odgovornosti;
- ◆ Uticaj na promjeni svijesti kako roditelja tako i cjelokupne lokalne zajednice prema djeci i mladima sa smetnjama, kao i osobama s invaliditetom, razvoj servisa podrške, otvaranje Biblioteke igračaka, partnerstvo s opštinom, nadležnim ministarstvom i Unicefom na otvaranju prvog dnevnog centra u Crnoj Gori za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju, pilotiranje servisa asistencije u nastavi od 2009. godine, besplatni prevoz korisnika putem kombi udruženja, uključivanje djece i mladih s intelektualnim i kombinovanim smetnjama u sportske aktivnosti, kulturno zabavne, povećana socijalna uključenost i radno osposobljavanje;
- ◆ Zapoljavanje osoba s invaliditetom;
- ◆ Uticaj na smanjenje predrasuda prema OSI, manja socijalna isključenost, veći broj zaposlenih OSI u matičnoj organizaciji tako i kroz posredovanje za zapošljavanje u drugim preduzećima i organizacijama, povećanje vidljivosti OSI kroz izrade najvećih murala, produkcija filma o ženama s invaliditetom, održavanje modne revije, osnivanje društvenog kluba, prilagođavanje užeg dijela grada i rekreacionog ekološkog parka, pružanje besplatnog prevoza za OSI;
- ◆ Uticaj na osnaživanje, edukaciju i podržavanje pojedinaca da postanu aktivni akteri društvenih promjena, inovativni programi, razvoj društvenih inovacija, promocija solidarnosti i participacije, održivog razvoja, uticaj na izgradnju zajednice temeljene na jednakosti, odgovornosti i društvenoj pravdi;
- ◆ Uticaj na osnaživanje marginalizovanih grupa kroz zapošljavanje i pokretanje biznisa, unapređenje obrazovanja i profesionalnog razvoja, promjena socijalnih politika, doprinos kulturne solidarnosti;

- ♣ Veća participacija i učešće mladih u društvenim procesima, transformacija preduzeća da budu više "youth friendly";
- ♣ Poboljšan pristup prevenciji i liječenju HIV-a kroz donacije, promjene politika i programa, generisanje snage volonterizma, razvoj programa vršnjačke edukacije i parnjačke podrške, porast svijesti i znanja o HIV-u i reproduktivnom zdravlju;
- ♣ Uticaj na izmjene nekoliko zakona, odluka, pravilnika, društvene promjene u obrascu ponašanja mladih.

U nastavku obrađivanja ovog pitanja iz upitnika navodimo određene kreativne forme socijalnog preduzetništva koje su organizovale nevladine organizacije ili u formi zasebnog entiteta ili u formi određenih projektnih aktivnosti. Promjene koje su na polju socijalne ekonomije donijele dosadašnje aktivnosti nevladinih organizacija razvrstane su na:

- ♣ Razvoj određenih preduzetničkih modela nevladinih organizacija koji funkcionišu po principima socijalnog preduzeća;
- ♣ Realizaciju određenih projektnih aktivnosti nevladinih organizacija koje funkcionišu po principima socijalne ekonomije, namijenjenih korisnicima - osobama s invaliditetom;
- ♣ Realizaciju određenih projektnih aktivnosti nevladinih organizacija koje funkcionišu po principima socijalne i solidarne ekonomije, namijenjenih članovima nevladine organizacije;
- ♣ Realizaciju određenih socijalnih servisa koji funkcionišu po principima socijalne i solidarne ekonomije;
- ♣ Realizaciju određenih aktivnosti nevladinih organizacija koje vrše uticaj na razvoj socijalne i solidarne ekonomije u lokalnim zajednicama kao i na partnerstvo s institucijama u kreiranju ovih politika;
- ♣ Realizaciju određenih projektnih aktivnosti nevladinih organizacija s promotivnim karakterom koje vrše uticaj na jačanje ekosistema socijalne i solidarne ekonomije:

Razvoj određenih preduzetničkih modela nevladinih organizacija koji funkcionišu po principima socijalnog preduzeća:

Osnovali smo preduzeće u formi socijalnog preduzeća koje se bavi medijskim predstavljanjem, organizacijom događaja i edukacijom roditelja.

Osnovali smo digitalnu štampariju koja posluje od 2009. godine i zapošljavamo osobe s invaliditetom.

Realizacija određenih projektnih aktivnosti nevladinih organizacija koje funkcionišu po principima socijalne ekonomije, namijenjenih korisnicima - osobama s invaliditetom:

Uzvršili smo uticaj na formiranje turističke ponude Crne Gore posebno osmišljene za turiste s invaliditetom, na osnivanje turističke agencije za organizovanje putovanja i pružanje turističkih usluga za lica s invaliditetom.

Realizacija određenih projektnih aktivnosti nevladinih organizacija koje funkcionišu po principima socijalne ekonomije, namijenjenih članovima nevladine organizacije:

Realizovali smo radionice na kojima su članice Udruženja slikale, heklale, vezle zlatovez, radile dekupaž, šivale. Proizvodi su prodavani kako bi se nabavio repromaterijal ili uputila pomoć nekoj od članica Udruženja. Takođe, zarađeni novac ulogan je u opremu za bebu i krevetac za članicu Udruženja.

Realizacija određenih socijalnih servisa koji funkcionišu po principima socijalne ekonomije:

Razvili smo socijalne servise, koji funkcionišu na principima socijalne ekonomije. Planovi uključuju dalje širenje ovih aktivnosti i stvaranje novih inicijativa koje povezuju društvenu odgovornost i finansijsku održivost, što dodatno osnažuje ulogu organizacije u razvoju zajednice.

Realizacija određenih aktivnosti nevladinih organizacija koje vrše uticaj na razvoj socijalne ekonomije u lokalnim zajednicama, partnerstvo s institucijama u kreiranju ovih politika:

Animirali smo 20 opština da uzmu u razmatranje socijalnu ekonomiju za lokalne politike, učestvujemo u kreiranju strategije i zakona o socijalnoj ekonomiji.

Realizacija određenih promotivnih aktivnosti nevladinih organizacija koje vrše uticaj na razvoj socijalne ekonomije:

Bavimo se jačanjem ekosistema socijalne ekonomije omogućavajući saradnju između socijalnih preduzetnika iz različitih oblasti.

Vršimo promociju socijalnog preduzetništva, jačanje zajednica, podizanje svijesti o održivosti, povezivanje zajednica i partnera.

Na pitanje da postoje formalni uslovi za to, da li bi sadašnju organizaciju registrovali kao socijalno preduzeće, svih 32 nevladine organizacije su dale odgovore.

Od 32 nevladine organizacije dobijeno je 19 potvrdnih odgovora, 4 odrična odgovora, ostali odgovori ne upućuju na jasan stav već iskazivanje određene vjerovatnoće, nesigurnosti, neopredijeljenosti, nepoznatosti s konceptom funkcionisanja socijalnih preduzeća ali sa spremnošću za uključivanjem u taj proces.

Od 19 nevladinih organizacija koje su potvrdno odgovorile da su zainteresovane za registraciju socijalnih preduzeća:

- jedan broj organizacija koje funkcionišu kao socijalno preduzeće bi i formalno dali legitimitet takvom poslovanju;
- određeni broj organizacija, ukoliko bi postojali formalni uslovi, bi se preregistrovao u socijalno preduzeće kako bi na taj način ojačali društveni uticaj i finansijsku održivost;
- ostali zainteresovani bi za samo jedan dio aktivnosti i usluga koje pružaju osnovali socijalno preduzeće, a istovremeno bi za svoje bazično djelovanje zadržali formu nevladine organizacije.

Na pitanje u kojim oblastima bi trebalo da se razvija socijalno preduzetništvo, svi ispitanici su dostavili odgovore u skladu s njihovim shvatanjem uloge socijalnog preduzetništva.

Podijeljeno je mišljenje po pitanju oblasti u kojima bi trebalo da se razvija socijalno preduzetništvo. Određeni broj nevladinih organizacija smatra da bi socijalne usluge trebale biti primarno polje djelovanja socijalnih preduzeća, što je i očekivano jer su područja djelovanja nevladinih organizacija koje su dostavile ovakve odgovore usmjerena na zaštitu lica s invaliditetom, zaštitu djece i mladih, odraslih i starih lica, žena i djece žrtava nasilja, RE populacije i drugih marginaliziranih i ranjivih grupa.

S druge strane, određeni broj nevladinih organizacija jasno naglašava da bi socijalna preduzeća u našoj zemlji trebala biti formulisana u širem smislu, odnosno da ih definiše posvećenost jasno definisanom društvenom cilju, a ne samo zapošljavanje određenih grupa. Nije potrebno ograničavati oblasti socijalnog preduzetništva, već je važno izmjeriti društvenu svrhu, a samo djelovanje u određenoj oblasti bi bio alat za dostizanje tog cilja. Ovako polazište implicira da socijalna preduzeća mogu da doprinesu razvoju zajednice, kulturi, umjetnosti, životnoj sredini, inovacijama, adekvatnom stanovanju, urbanoj transformaciji itd. U kontekstu grupa koje bi zapošljavala socijalna preduzeća, pored gore navedenih, uključivala bi i mlade, naročito NEET, žene žrtve nasilje, žene 50+, migrante i izbjeglice, lica s ruralnih područja i sl.

Socijalno preduzetništvo ima potencijal da se razvija u različitim oblastima, ali za najveći društveni uticaj trebalo bi se koncentrisati na oblasti koje ne samo da rješavaju ekonomske i društvene izazove, već i doprinose održivom razvoju zajednice. Zaštita životne sredine, socijalne usluge, obrazovanje, zdravstvo i zapošljavanje su ključni sektori u kojima socijalna preduzeća mogu pružiti inovativna i održiva rešenja. Razvijanjem preduzetničkih modela u ovim oblastima, mogli bi se stvoriti bolji uslove za marginalizovane grupe, zaštitu resursa i razvoj zajednice.

Na pitanje, u kom pravcu bi trebalo razvijati javne politike u oblasti socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori, svi dobijeni odgovori adresirani su na nadležnu instituciju koja kreira ovu novu javnu politiku.

Ispitanici su manje više jedinstveni u pogledu svojih predloga i očekivanja pravaca razvoja politike socijalne i solidarne ekonomije i ponudili su sljedeće odgovore:

- ◆ Da bi Crna Gora unaprijedila razvoj socijalnog preduzetništva, javne politike u oblasti socijalne ekonomije treba da se fokusiraju na stvaranje strateškog i stabilnog pravnog okvira (kroz inkluzivno učešće svih zainteresovanih strana), jačanje finansijske podrške (uspostavljanje državnih i međunarodnih fondova), obezbjeđivanje obrazovnih i promotivnih aktivnosti (kampanje za podizanje svijest i podrške razvoju kapaciteta), te razvoj institucionalne infrastrukture koja će omogućiti socijalnim preduzetnicima da rastu i uspješno ostvaruju svoje društvene ciljeve.
- ◆ Osim toga, ističe se da je važno da država i dalje ojačava saradnju s civilnim društvom, privatnim sektorom i međunarodnim partnerima kako bi se stvorilo holističko i podržavajuće okruženje za socijalna preduzeća.
- ◆ U odgovorima se predlažu i odgovarajući podsticaji za uspostavljanje i razvoj socijalnog preduzetništva. Takođe, od velikog značaja je razvijanje edukativnih programa za preduzetnike, kao i uspostavljanje mreže podrške koja bi omogućila povezivanje socijalnih preduzetnika s tržištem i investitorima.
- ◆ Predlaže se da se ne ograničava polja socijalne ekonomije na djelatnosti i pojedine ciljne grupe (zapošljavanje teže zapošljivih lica može biti dodatno stimulirano – primjer u Italiji kooperative A i B), uticaj na poslovni sektor da bude društveno svjesniji, uspostavljanje multisektorskog radnog tijela, implementacija i monitoringu politika i konstantno prilagođavanje mjera i politika, kreiranje ambijenta za saradnju između samih socijalni preduzeća po pojedinim oblastima, dobro definisanje kriterijume za dobijanje statusa socijalnog preduzeća, podsticanje distributivno/prodajne mreže za proizvode socijalnih preduzeća, podsticanje partnerstva za održivost i širenje tržišta.
- ◆ Država bi trebala promovisati međusektorsku saradnju kako bi se omogućila razmjena resursa, znanja i iskustava. Javni sektor može sarađivati sa socijalnim preduzećima kako bi implementirao projekte od interesa za zajednicu, dok privatne kompanije mogu biti uključene u podršku putem društveno odgovornih investicija.

9. Uvidi i zaključci iz sprovedenog istraživanja i ključni problemi

Na osnovu rezultata iz sprovedenog upitnika može se zaključiti da je koncept socijalne i solidarne ekonomije u određenoj mjeri prisutan u nevladinom sektoru jer se u njihovom poslovanju primjenjuju principi socijalne i solidarne ekonomije koji je karakterišu. Vidljivost socijalne i solidarne ekonomije i njena promocija u Crnoj Gori se uglavnom sprovode putem projekata koji se finansiraju iz državnih ili evropskih fondova.

Istraživanje je identifikovalo da su ključni problemi i prepreke s kojima se suočavaju nevladine organizacije kao subjekti socijalne ekonomije nedostatak zakonske regulative, nedovoljna informisanost o podršci pri razvoju biznis ideja za socijalno preduzetništvo, kao i nedovoljna finansijaka i nefinansijska sredstva za pokretanje socijalnog preduzetništva..

Rezultati istraživanja mapirali su sljedeće ključne barijere za razvoj SSE:

- ◆ Subjekti SE nemaju na zakonu utemeljen status ovih subjekata, što otežava njihovo djelovanje i pristup resursima.
- ◆ Nedostatak institucionalnih mehanizama otežava pristup finansijskim sredstvima, što onemogućava održivost i razvoj socijalnih preduzeća.
- ◆ U nedostatku jasnog zakonodavstva, subjekti SE su manje prepoznati u društvu, što smanjuje podršku zajednice i povjerenje u ove inicijative.
- ◆ Bez koordinacije i podrške, različite inicijative subjekata SE mogu raditi izolovano, što smanjuje njihov uticaj i efikasnost.
- ◆ Odsustvo institucionalnog okvira otežava saradnju između različitih aktera, uključujući civilno društvo, javne institucije i privatni sektor, što smanjuje potencijal za sinergiju.
- ◆ Bez adekvatnog stimulansa, inovativni modeli poslovanja i pristupi mogu biti zapostavljeni, što ometa razvoj održivih rješenja za društvene probleme.
- ◆ Efekat subjekata SE na ciljne grupe i društvene probleme je ograničen usljed odsustva regulatorne prepoznatljivosti.
- ◆ Odsustvo integracije SE u javne politike može rezultirati neefikasnim korišćenjem resursa i slabijim rezultatima u rješavanju društvenih problema, odnosno upućuje na neefikasnost javnih politika.
- ◆ Odsustvo podrške za subjekte SE može dovesti do slabljenja društvenog kapitala i povjerenja unutar zajednica.
- ◆ Kada ljudi nijesu svjesni postojanja i značaja SE, manje je vjerovatno da će podržati ili učestvovati u inicijativama koje promovišu socijalnu koheziju i održivost.
- ◆ Investitori i donatori često preferiraju projekte i inicijative koje su prepoznate i vidljive, pa niska vidljivost otežava subjektima SE pristup potrebnim resursima.
- ◆ Subjekti SSE imaju otežan pristup potrebnim resursima, kao što su obuke, mentorske usluge i tehnička podrška.
- ◆ Slaba vidljivost subjekata SE je jedna od posljedica, a ona utiče i na podršku zajednice.

- Bez odgovarajuće infrastrukture, teško je uspostaviti mreže i saradnju između različitih aktera SE, što smanjuje efikasnost i inovativnost.
- Nedostatak kompetencija ograničava sposobnost subjekata da razvijaju i implementiraju održive poslovne modele i strategije, zatim subjekti imaju poteškoća u vođenju projekata, upravljanju finansijama i ostvarivanju ciljeva, i konačno rezultira nižim kvalitetom usluga koje subjekti pružaju, čime se smanjuje njihov društveni uticaj.
- Ni drugi akteri nemaju mjesto na kom se mogu informisati i učiti o ovoj temi. To za posljedicu ima i nizak nivo znanja o temi i kod javnih institucija, predstavnika obrazovnih institucija, medija. To znači da se znanje razvija stihijski i da ne postoji mjesto koje postavlja standarde u ovoj oblasti.
- Usljed odsustva metodologije za mjerenje društvenog uticaja, ne zna se u kojim oblastima je najsnažniji uticaj SE, a za same subjekte SE je otežan pristup razvojnoj podršci, jer ne mogu dokazati svoj ekonomski i društveni uticaj.
- Inicijative SE su izolovane, što im smanjuje mogućnost saradnje i razmjene znanja i resursa sa sličnim organizacijama ili sektorima.
- Nedostatak podrške i integracije inicijativa subjekata SE u šire razvojne strategije i javne politike.

Odsustvo strategije u ovoj oblasti, institucionalne podrške, kao i jasnog regulatornog okvira za socijalnu ekonomiju rezultira nizom strukturnih i društvenih problema. Bez ovakvih politika, marginalizovane grupe ostaju isključene iz tržišta rada i aktivnog ekonomskog života, čime se dodatno produbljuju društvene nejednakosti. Istovremeno, nepostojanje mehanizama za reinvestiranje profita u društvene svrhe ograničava mogućnosti za održivo rješavanje lokalnih problema, posebno u zajednicama s niskim stepenom ekonomskog razvoja.

Nedostatak podsticaja obeshrabruje osnivanje preduzeća s društvenom misijom, što ograničava diverzifikaciju tržišta i smanjuje inovativnost u rješavanju socijalnih izazova. Time se propušta šansa da se kroz alternativne modele poslovanja doprinese ekonomskom rastu i zapošljavanju. Takođe, bez sistemskog priznanja i podrške, socijalni preduzetnici nemaju pristup povoljnim izvorima finansiranja, što ih stavlja u nepovoljan položaj u odnosu na komercijalne subjekte.

Ovakva situacija dodatno opterećuje javne institucije koje ostaju gotovo isključivi nosioci odgovornosti za pružanje npr. socijalnih usluga, iako bi mnoge od njih mogle biti efikasnije realizovane kroz partnerstva sa socijalnim preduzećima. Konačno, bez razvijene politike socijalne ekonomije, zemlja propušta priliku da se uskladi sa savremenim evropskim tokovima i praksama koje promovišu održivost, inkluzivnost i odgovornost u poslovanju.

Socijalna ekonomija treba da ponudi konkretna rješenja za zapošljavanje, lokalni razvoj i društvenu uključenost. Potrebni su konkretni mehanizmi podrške, a ne deklarativna opredjeljenja. Socijalna ekonomija mora postati alat za rješavanje stvarnih problema, a ne samo tema u strategijama. Umjesto opštih deklaracija, neophodni su jasni modeli finansiranja, zakonska podrška i prostor za inovacije. Bez toga, potencijal socijalnog preduzetništva ostaje neiskorišćen i marginalizovan.

10. SWOT analiza

SNAGE

- Postoji sve veća svijest među različitim društvenim akterima o važnosti SSE kao alata za smanjenje socijalnih nejednakosti i unapređenje socijalne uključenosti, što je podstaknuto kroz dosadašnje inicijative i projekte.
- U Crnoj Gori već postoji određen broj inicijativa u lokalnim zajednicama koje funkcionišu prema principima SSE, što pruža solidnu osnovu i potencijal za dalji razvoj.
- Ciljevi različitih razvojnih politika omogućavaju podršku razvoju SSE i plasman SSE, odnosno subjekata SSE u širokom spektru djelatnosti.
- Postoje mjere/podsticaji za zapošljavanje ranjivih ciljnih grupa nezaposlenih lica.
- Organizacije civilnog društva aktivno promovišu SSE i imaju iskustva u pružanju podrške ranjivim grupama, što doprinosi razvoju sektora.
- SSE ima kapacitet da stvori nova radna mjesta, posebno za ranjive grupe koje su često isključene s tržišta rada, teže zapošljive kategorije, dugo nezaposlene ali i mlade, čime direktno doprinosi smanjenju nezaposlenosti.
- Inicijative javnih institucija, posebno Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga da se reguliše oblast i obezbijedi institucionalna podrška za razvoj ekosistema su važna podrška razvoju.
- Mnogi programi u vezi i u okviru socijalne ekonomije (SIA, npr.) pomažu povezivanje raznih sektora sa subjektima SSE, posebno profitnog korporativnog što je važno za razvoj održivosti socijalne i solidarne ekonomije.

SLABOSTI

- Zabuna u upotrebi pojmova koji se odnose na svrhu, principe i ciljeve SSE i socijalnog preduzetništva i nedostatak definicije.
- Nedovoljno razumijevanje značenja SSE i njene (potencijalne) koristi kako na nacionalnom tako i na regionalnom i lokalnom nivou.
- Negativna konotacija područja koja su stvorila prethodni društveno-politički sistemi u razdoblju državne, planirane ekonomije, posebno za zadruge/kooperative.
- Socijalna ekonomija u Crnoj Gori još uvijek nema jasan strateški ni pravni okvir, što otežava registraciju i rad socijalnih preduzeća i drugih subjekata socijalne ekonomije.
- Nedovoljno razvijeni finansijski instrumenti specifični za subjekte socijalne ekonomije (poput grantova, povoljnih kredita i drugih oblika podrške) ograničavaju rast i održivost ovih organizacija.
- Manjak jasnih i pouzdanih podataka o veličini i uticaju sektora socijalne ekonomije.
- Nedovoljno razvijeni mehanizmi dokumentovanja djelovanja i analitičkog praćenja subjekata socijalne ekonomije.
- Nedovoljna obučenost i kapaciteti unutar SSE organizacija, posebno u oblasti poslovnih vještina i digitalizacije, ograničavaju njihov razvoj i konkurentnost.
- Iako raste svijest o SSE, još uvijek postoji njihova ograničena prepoznatljivost među širom javnosti i potencijalnim korisnicima.
- Nedovoljna povezanost aktera kroz formalne i neformalne mreže utiče na nedovoljnu fokusiranost aktera na identifikovanju mogućnosti za razvoj SSEi uticaj na kreiranje povoljnog ekosistema.
- Slabo razvijen koncept preduzetništva u kontekstu zapošljavanja ranjivih skupina stanovništva (socijalnog zapošljavanja).
- Nepostojanje nacionalnog sistema i metodologije za mjerenje uticaja subjekata SSE.
- Mnogi subjekti SSE se ne identifikuju s poljem i principima po kojima posluju.

PRILIKE

SSE ima evropski prepoznati potencijal za doprinos društvenom i ekonomskom rastu

- Proces pristupanja EU pruža mogućnosti za usklađivanje s evropskim standardima i korišćenje fondova EU za razvoj SSE, s obzirom na to da u EU postoji sistematska finansijska i sadržajna podrška SSE (prilagođeni finansijski instrumenti i programi), koja može biti dostupna i Crnoj Gori.

- Planirana finansijska podrška daljem razvoju SSE u sektorskom operativnom programu za zapošljavanje i socijalnu politiku 2024-2027.

- Cirkularna ekonomija i održivi razvoj postaju sve važniji globalni trendovi, što otvara mogućnosti za organizacije SSE koje se bave pitanjima zaštite životne sredine i održivosti.

- Organizacije kao što su Svjetska banka i UN aktivno promovišu SSE kao sredstvo za postizanje održivog razvoja, što može pružiti dodatnu podršku i resurse za razvoj SSE u Crnoj Gori.

- Potrošači postaju sve svjesniji važnosti održivosti, što stvara povoljno tržište za proizvode i usluge koje nude SSE organizacije.

- Koncepti korporativne društvene odgovornosti i inkorporiranje ESG standarda u poslovanje profitnih kompanija utiče na uključivanje SSE u svoje lance nabavke i saradnje.

- Dostupna i brza međunarodna saradnja i razmjena informacija i znanja.

- Perspektive reforme sistema socijalne zaštite, u smjeru decentralizacije i lokalizacije pružanja socijalnih usluga.

PRIJETNJE

- Ekonomska aktivnost i izazovi u zemlji, uključujući inflaciju i fiskalne izazove, može negativno uticati na održivost organizacija SSE, posebno kroz povećanje troškova i smanjenje dostupnosti finansijskih sredstava.

- Česte političke promjene i nedostatak kontinuiteta u podršci od strane vlasti mogu oslabiti napore u razvoju SSE, posebno ako ne postoji dugoročna strateška podrška.

- Korišćenje mehanizama i principa SSE u svrhe koje nijesu u skladu s principima i vrijednostima SSE.

- Kratkoročna rješenja razvojnih problema koji zahtijevaju sistemski pristup rješenju.

- Redukovanje SSE na klasični nevladin sektor, jednostavni instrument socijalne politike, itd.

- SSE organizacije se suočavaju s konkurencijom od strane tradicionalnih preduzeća koja često imaju bolje uslove poslovanja, uključujući pristup kapitalu i tržištima.

- Nedostatak međusektorske saradnje i koordinacije između javnog, privatnog i civilnog sektora može ograničiti efikasnost napora za razvoj SSE.

- Malo tržište za investiranje otežava privlačenje investitora u ovu oblast.

SWOT analiza socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori pružila je detaljan uvid u stvarne kapacitete, slabosti i potencijale sektora. Pokazala je da postoje rastuće društvene potrebe, aktivne lokalne inicijative i kapacitet za zapošljavanje, ali i ozbiljna ograničenja, od nedefinisanog pravnog okvira i nedostatka podataka do ograničenih finansijskih mehanizama i znanja. Analiza je identifikovala i brojne prilike, naročito kroz EU integracije, trendove održivosti i međunarodne izvore podrške, ali i prijetnje koje dolaze iz političke nestabilnosti, konkurencije i pogrešnog tumačenja same suštine socijalne ekonomije. Ova analiza nije bila samo dijagnostička, već je poslužila kao temelj za dalje strateško planiranje i definisanje ciljanih preporuka. Na osnovu nje je moguće preciznije oblikovati politike koje odgovaraju stvarnim potrebama sektora.

11. Preporuke za uspostavljanje politike socijalne i solidarne ekonomije

Kako bi se iskoristile postojeće prilike i prevazišle prepreke, neophodno je usvojiti skup konkretnih preporuka koje će pružiti pravac i okvir za razvoj politike socijalne ekonomije. Ove preporuke, inspirisane međunarodnim iskustvima i prilagođene realnosti Crne Gore, usmjerene su ka jačanju institucionalnih kapaciteta, promovisanju partnerstava među sektorima, te stvaranju održivih mehanizama podrške. Realizacija ovih mjera predstavlja ključni korak ka inkluzivnijoj i otpornijoj ekonomiji, koja će doprinijeti razvoju lokalnih zajednica i povećanju zapošljavanja.

Kroz uvid u praksu, potrebe i praznine u institucionalnom odgovoru, identifikovani su konkretni prijedlozi koji mogu služiti kao osnova za razvoj jasne i održive politike socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori.

U nastavku su izložene ključne preporuke, nastale iz kombinacije ovog mapiranja i analize stanja, međunarodnih iskustava, lokalnih potreba i realnih sistemskih ograničenja:

Izraditi i usvojiti Strategiju razvoja socijalne i solidarne ekonomije

Neophodno je definisati jasan strateški okvir koji obuhvata ciljeve, prioritete, ključne aktere i mehanizme podrške. Bez strateškog usmjerenja, postojeći napor ostaju fragmentisani i bez dugoročne vizije.

Izraditi i usvojiti Zakona o socijalnoj ekonomiji

Zakon treba da prepozna i pravno utemelji subjekte socijalne i solidarne ekonomije, njihovu društvenu svrhu, status i ulogu u sistemu. Normativni vakuum trenutno obeshrabruje osnivanje i razvoj ovih subjekata.

Obezbijediti institucionalnu podršku

Predlaže se formiranje posebnog tijela unutar nadležnog ministarstva, koje bi koordinisalo razvoj ove oblasti. Bez jasnog institucionalnog nosioca politike, njena implementacija ostaje neefikasna.

Pokrenuti nacionalnu kampanju za promociju socijalne i solidarne ekonomije

Socijalna preduzeća i socijalne inicijative treba učiniti vidljivim kroz medije, obrazovni sistem i javne događaje. Promjena percepcije je ključna za privlačenje ljudi i resursa.

Omogućiti ciljanu podršku razvoju

Koristiti postojeće i nove resurse kao što su pristup grantovima, bespovratna pomoć, edukacija i mentorstvo. Fokus treba da bude na jačanju kapaciteta i održivosti subjekata socijalne i solidarne ekonomije, a ne na privilegijama.

✍ Testirati modele kroz pilot projekte

Lokalne zajednice pružaju idealan prostor za testiranje modela socijalne i solidarne ekonomije bilo u socijalnim uslugama, zapošljavanju različitih kategorija stanovništva ili lokalnoj proizvodnji. Pilotiranje prije šireg uvođenja smanjuje rizike i povećava prihvatanje.

✍ Uspostaviti registar subjekata socijalne ekonomije

Sistematsko praćenje, evaluacija i kreiranje ciljanih mjera nemogući su bez evidencije postojećih aktera. Registar je osnov za analizu i dalji razvoj politike.

✍ Razviti metodologiju za mjerenje društvenog uticaja

Da bi se prepoznala stvarna vrijednost socijalne i solidarne ekonomije, neophodno je mjeriti njen doprinos u zapošljavanju, inkluziji, lokalnom razvoju, ekologiji i sl. Kvantitativni i kvalitativni pokazatelji daju legitimitet i argumente za dalje ulaganje.

✍ Podsticati lokalna partnerstva

Bez učešća lokalnih samouprava, civilnog društva i privrede, politika ostaje centralizovana i slabo primjenjiva. Bez lokalnog učešća nema ni dugoročne održivosti.

✍ Uključiti socijalnu i solidarnu ekonomiju u druge javne politike

Umrežavanje s politikama zapošljavanja, inkluzije, ruralnog razvoja i obrazovanja osigurava sinergiju, stvara međusektorsku sinergiju i povećava uticaj. Socijalna i solidarna ekonomija ne treba da funkcioniše kao izdvojena oblast.

✍ Razviti edukativne programe u formalnom i neformalnom obrazovanju

Potrebno je da se o socijalnoj i solidarnoj ekonomiji uči u školama, na fakultetima i kroz programe za odrasle. Dugoročno, znanje i razumijevanje ove oblasti stvara novu generaciju preduzetnika s društvenom misijom.

✍ Jačati istraživačku bazu i praćenje trendova

Potrebno je osnažiti ulogu akademske i istraživačke zajednice u praćenju efekata politika socijalne i solidarne ekonomije, analizi potreba na terenu i razvoju preporuka zasnovanih na istraživanju. Bez toga, politika ostaje bez oslonca u stvarnim podacima.

✍ Podsticati formiranje nacionalne mreže subjekata socijalne ekonomije

Neophodno je uspostaviti održivu i funkcionalnu mrežu koja povezuje socijalna preduzeća, nevladine organizacije, kooperative i druge inicijative u funkcionalnu zajednicu. Mreža bi omogućila razmjenu iskustava, zajedničko zagovaranje i veće prisustvo u procesu kreiranja javnih politika. Umreženi akteri su snažniji i otporniji.

Takođe, razvoj digitalnih alata za vidljivost i tržišnu integraciju predstavlja ključnu podršku unapređenju socijalne i solidarne ekonomije u savremenom kontekstu. Kroz online platforme moguće je olakšati pristup znanju, unaprijediti vidljivost proizvoda i usluga, kao i povezati aktere s javnim sektorom. U tom cilju, predlažu se sljedeće tri digitalno usmjerene preporuke:

✍ Kreirati online platforme za znanje, resurse i povezivanje

Digitalni prostor može objединiti aktere, alate, vodiče, primjere dobre prakse, zakonske okvire i informacije o finansiranju, čime se jača zajednica i ubrzava pristup znanju.

✍ Uspostavljanje digitalne platforme za promociju proizvoda i usluga

Potrebno je razviti online platformu koja će objединiti informacije o proizvodima i uslugama subjekata socijalne i solidarne ekonomije. Platforma bi omogućila lak pristup informacijama potencijalnim kupcima, partnerima i javnosti, čime se stvara prostor za odgovornu potrošnju i jača tržišna vidljivost ovih aktera.

✍ Kreiranje baze subjekata socijalne ekonomije za potrebe odgovornih javnih nabavki

Preporučuje se formiranje specijalizovanog registra ili baze koji bi služio kao alat javnim institucijama za identifikaciju subjekata socijalne i solidarne ekonomije koji su kvalifikovani za javne nabavke. Time bi se otvorile realne mogućnosti za rast sektora, bez potrebe za privilegovanjem, već kroz uvažavanje njihove društvene vrijednosti.

Razvoj socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori ne treba da se gradi na velikim obećanjima, već na malim, ali dosljednim koracima koji povezuju ljude, zajednice i institucije. U trenutnim uslovima ograničenih resursa i fragmentiranih inicijativa, ključni izazov neće biti nedostatak ideja, već politička volja i koordinacija među akterima.

Kako bi se uključila u pravni i strateški promet, politika socijalne i solidarne ekonomije u Crnoj Gori zahtijeva jasan, ali realističan institucionalni odgovor. Umjesto prepisivanja stranih modela, pristup mora biti zasnovan na domaćim izazovima, realnim lokalnim potrebama, raspoloživim resursima i postojećim kapacitetima aktera. Kroz postepenu, ali dosljednu izgradnju normativnog i strateškog okvira, stvaraju se uslovi za prepoznavanje i osnaživanje društveno korisnih inicijativa koje već djeluju na terenu. Uz konkretne mehanizme podrške i međusektorsku saradnju, socijalna i solidarna ekonomija može postati stabilan instrument za inkluzivniji, održiv, ravnomjerniji i otporniji razvoj svih lokalnih zajednica u Crnoj Gori.

Socijalna i solidarna ekonomija predstavlja važan i sve relevantniji segment modernih ekonomija, jer se fokusira na rješavanje društvenih problema kroz ekonomske aktivnosti koje doprinose inkluziji, zapošljavanju i održivom razvoju. U Crnoj Gori, uprkos prisustvu brojnih inicijativa i interesa za ovu oblast, nedostatak jasne strategije, zakonskog okvira i institucionalne podrške ograničava njen puni potencijal.

Evropske prakse potvrđuju snažnu povezanost između razvoja socijalne i solidarne ekonomije i opšteg nivoa ekonomskog razvoja, zaštite ljudskih prava, stepena demokratizacije i drugih normi savremenih društava. U tom smislu, socijalna i solidarna ekonomija se može posmatrati kao validan indikator šireg društveno-političkog i ekonomskog okruženja. Njen razvoj reflektuje ne samo stanje tržišta, već i kvalitet društvenih odnosa i institucionalne stabilnosti. Ova javna politika ne postoji izolovano, naprotiv, njeno stanje govori mnogo o vrijednostima i prioritetima jednog društva. Upravo zato, izgradnja snažnog sektora socijalne i solidarne ekonomije treba da bude strateški cilj svake politike usmjerene ka održivom i pravednom razvoju.

Mapiranje i analiza stanja u oblasti socijalne i solidarne ekonomije rezultirali su određenim preporukama i zaključcima u čijem fokusu je izrada strateškog okvira, donošenje zakona i institucionalna podrška ovom poslovnom modelu. Takođe, ovaj dokument je prepoznao i brojne izazovi u smislu nedostatka finansijske podrške za jačanje kapaciteta sadašnjih subjekata socijalne i solidarne ekonomije, kao i prepoznao potrebu za praćenjem uticaja ove politike na rješavanje velikih izazova u društvu koje institucije države ne mogu same da održivo rješavaju, a tradicionalni profitni sektor ne vidi ekonomski interes.

Ovaj dokument pružio je uvid i u postojeće kapacitete, izazove i potrebe aktera u ovom sektoru. Na osnovu tih saznanja, potvrđena je važnost razvoja javnih politika koje će prepoznati potencijal socijalne i solidarne ekonomije posebno u pogledu, odgovornog preduzetništva, kreiranja inkluzivnog tržišta rada, unapređenja lokalnih i socijalnih usluga, aktivacije teško zapošljivih kategorija stanovništva, ranjivih kategorija i mladih koji su usmjereni na društvene inovacije. Takođe, analiza potvrđuje potrebu za razvojem kulture partnerstva između države, biznisa i zajednice – temelja za dalji održivi razvoj socijalne i solidarne ekonomije kao alternativnog koncepta u pokretača pametnog, uključivog razvoja.

Socijalna i solidarna ekonomija otvara prostor za pravednije i otpornije društvo u kojem ekonomski rast ide zajedno i s društvenom odgovornošću i s društvenom uključenošću. Umjesto da ostane na marginama, ovaj model zaslužuje centralno mjesto u razvojnim politikama. Njegova afirmacija zavisi od političke volje, strateške podrške i aktivnog učešća svih aktera.

MINISTARKA

Naida Nišić